

Επιθεώρηση Κοινωνικών Ερευνών

Τομ. 150, 2018

Πορνεία και «ανελευθερία» στον Μεσοπόλεμο

Τζανάκη Δήμητρα ΕΚΠΑ
<https://doi.org/10.12681/grsr.17962>

Copyright © 2018 Δήμητρα Τζανάκη

To cite this article:

Τζανάκη, Δ. (2018). Πορνεία και «ανελευθερία» στον Μεσοπόλεμο. *Επιθεώρηση Κοινωνικών Ερευνών*, 150, 111-149. doi:<https://doi.org/10.12681/grsr.17962>

Δήμητρα Τζανάκη*

Πορνεία και «ανελευθερία» στον Μεσοπόλεμο

ΠΕΡΙΛΗΨΗ

Στο άρθρο αυτό στοχεύω ν' αναδείξω πώς στον Μεσοπόλεμο δημιουργήθηκε σταδιακά ένας ιατρικός λόγος με στόχο το σωματικό και ηθικό σωφρονισμό του πληθυσμού, προσπαθώντας με αυτόν τον τρόπο να κάνω σαφές πώς το σώμα της «κοινής γυναίκας», μέσα σε αυτό το πλαίσιο, χρησιμοποιείται από το κράτος στην εισαγωγή βιοεξουσιαστικών/βιοπολιτικών μηχανισμών ελέγχου στον πληθυσμό, με πρόσχημα την αναγκαιότητα της εξυγίανσης της κοινωνίας από τα αφροδίσια νοσήματα. Είναι σε αυτό το σημείο που στην πραγματικότητα εδραιώνεται μια «αλήθεια» κινδύνου που έπειθε ακόμη και τα αστικά φεμινιστικά κινήματα της εποχής για την ασυμβατότητα της «ελευθεριότητας» σε μια πολιτισμένη κοινωνία.

Λέξεις κλειδιά: πορνεία, βιοεξουσία/βιοπολιτική, φεμινισμός, «ηθική υγιεινή», σεξουαλικότητα

* Δρ Νεότερης Ιστορίας, Πανεπιστήμιο της Οξφόρδης, Μεταδιδακτορική Ερευνήτρια στο Τμήμα ΠΕΔΔ (ΕΚΠΑ), e-mail: demetrazanaki@hotmail.com

Demetra Tzanaki*

Prostitution and «unfreedom» in the Interwar era

ABSTRACT

With the present article, I intend to show how during the interwar period, a medical discourse was gradually created, aiming at the physical and ethical «sofronismos» (disciplinary correction) of the population. By trying to make it clear how within this framework the body of the 'common woman' was used by the state with the aid of science for the introduction of biopower/biopolitics control mechanism to the population on the pretext of protecting society from aphrodisiac transmitted diseases. It is at this very point that a «truth of danger» was actually established, which even persuaded the feminist movements of the time for the incompatibility of «freeness» in a civilized society.

Keywords: *prostitution, biopower/biopolitics, feminism, «moral hygiene», sexuality*

* Dr in Modern History University of Oxford, Postdoctoral Researcher in the Department of PSPA (UOA).

ΠΟΡΝΕΙΑ ΚΑΙ ΑΝΕΛΕΥΘΕΡΙΑ ΣΤΟΝ ΜΕΣΟΠΟΛΕΜΟ

1. ΕΙΣΑΓΩΓΗ

1.1. *Η επιστήμη καλωσορίζει το «ηθικό υποκείμενο» και το «εκφυλισμένο άτομο»*

Το συγκεκριμένο άρθρο θα μπορούσε να ξεκινήσει από τη φράση της γιατρού και πρώτης υφηγήτριας στην Ιατρική Σχολή, Άννας Κατσίγρα (1877-1962) «κι έτσι ο άνθρωπος ο ενστικτώδης, ο άνθρωπος-ζώο μεταβάλλεται λίγο-λίγο σε άνθρωπο διανοούμενο, δημιουργό της τύχης του και του μέλλοντός του. Όστε ο μόνος σωστός δρόμος που τον ξεχωρίζει απ' τα ζώα είναι ότι: 'ο άνθρωπος είναι ζώνων επιστημονικόν'» (Κατσίγρα, 1935, σελ. 81). Η Κατσίγρα είχε διατυπώσει αυτές τις φράσεις το 1935 στο βιβλίο της με τίτλο, *Γενετήσια Αγωγή. Έρως-Γάμος*, μεγάλο μέρος του οποίου ήταν αποκλειστικά αφιερωμένο στον ανδρικό αυνανισμό, παρουσιάζοντας ένα επιστημονικό σύγγραμμα που έρχεται να κατευθύνει, επηρεασμένο άμεσα από τη φροϋδική διδασκαλία, τη διαμόρφωση της *libido* ως κάτι φυσιολογικό που πρέπει στην ενηλικίωση να οδηγηθεί στην εγκράτεια των ορμών του (Κατσίγρα, 1935, σελ. 83). Σε αυτό το πλαίσιο, η επιστήμη καταφέρνει με υποδειγματικό τρόπο να εισχωρήσει άμεσα στην ανθρώπινη σεξουαλικότητα αλλά ακόμη περισσότερο στην αναγκαιότητα της προσαρμογής όλων στη νεωτερική νόρμα (Foucault, 1978, σελ. 69-81). Σε μια νόρμα διαχεόμενη σε όλη την κοινωνία μέσα από τη διαβεβαίωση, όπως κατέληγε και ο ιατροδικαστής Αντώνιος Καλλικωβάς την ίδια περίοδο, ότι ο βαθμός της φυσικής ελευθερίας τον οποίο ένα άτομο πρέπει να έχει, συνδέεται άμεσα με την ηθική ελευθερία, την οποία αποφασίζει ο γιατρός. Ή διαφορετικά: «Η φυσική ελευθερία εξαρτάται εκ της ηθικής ελευθερίας ης ο ιατρός ορίζει τον βαθμόν [...]» (Καλλικωβάς και Ποταμιανός, σελ. 7). Έτσι επιχειρείται μια

ολόκληρη ερμηνεία της ελευθερίας εντός της ηθικής που προσυπογράφει ο «ειδικός», όπως αυτή εντοπίζεται σε όλη τη διάρκεια του 19ου αιώνα από τους πρωτεργάτες της ψυχιατρικής και της εγκληματολογίας, Φιλίπ Πινέλ (Philippe Pinel, 1745-1826), Ζαν Ετιέν Ντομινίκ Εσκιρόλ (Jean Etienne Dominique Esquirol, 1772-1840), Τζέιμς Κούουλς Πρίσαρντ (James Cowles Prichard, 1786-1848), Μπενεντίκτ Ογκιστέν Μορέλ (Bénédict Augustin Morel, 1809-1873), Μορώ ντε Τουρς (Moreu de Tours, 1804-1884), Ζαν Μαρτίν Σαρκό (Jean Martin Charcot, 1825-1893), Ζακ Ζοσέφ Βαλεντίν Μανιάν (Jacques Joseph Valentin Magnan, 1835-1916), Σέζαρε Λομπρόζο (Cesare Lombroso, 1835-1909), Μαξ Νόρνταου (Max Nordau, 1849-1923) Γκουστάβ λε Μπον (Gustave le Bon, 1841-1931), κ.ά., και η οποία στηρίζεται σε έναν εμφύλιο πόλεμο στον οποίο, εντός της θεωρίας του εκφυλισμού, τα υποκείμενα πρέπει να επικρατήσουν πάνω στα εκφυλισμένα ηθικά παρανοϊκά άτομα προς όφελος του πολιτισμού (Τζανάκη, 2016, σελ. 65-95).

1.2. Η ηθική παράνοια και ο «κοινωνικός εγκληματίας»

Ειδικότερα, το 1801 ο πατέρας της ψυχιατρικής Φιλίπ Πινέλ στο *Traité médico-philosophique sur l'aliénation mentale* (1801) αναφέρεται με δέος στον εντοπισμό ασθενών χωρίς παραλήρημα (manie sans delire) (Jones, σελ. 50-79), δηλαδή μια νέα μορφή παράνοιας που συναρτάται με τον ρόλο των αισθηματικών δυνάμεων των ενστίκτων που οδηγούν σε αλλοίωση την αντίληψη των ατόμων. Πάνω σε αυτή τη θεωρία ο άγγλος φυσικός και εθνολόγος Τζέιμς Κούουλς Πρίσαρντ (Prichard, σελ. 380-384, 398-399) το 1835 στο βιβλίο του *Treatise on Insanity and Other Disorders Affecting the Mind*, κατέληξε να εδραιώσει ένα νέο όρο στην ψυχιατρική, που δεν ήταν άλλος από αυτόν της «ηθικής παράνοιας» (moral insanity) (Jones, σελ. 263-

279). Αυτό ακριβώς έρχεται να ερμηνεύσει και ο εκφυλισμός του γάλλου ψυχιάτρου Μπενεντίκτ Ογκιστέν Μορέλ στο βιβλίο του *Πραγματεία για τον φυσικό, διανοητικό και ηθικό εκφυλισμό του ανθρώπινου είδους* (*Traité de dégénérescences physiques, intellectuelles et morales de l'espèce humaine*, 1857) (Τζανάκη, *ό.π.*, σελ. 65) και στο οποίο ο εκφυλισμός συνίστατο στη νοσηρή απόκλιση, σωματική, αλλά κυρίως ηθική, από ένα αρχέτυπο ανθρώπου. Ειδικότερα, για τον Μορέλ, ο εκφυλισμός ήταν συνάρτηση μιας εσωτερικά ερμαφρόδιτης φύσης, δηλαδή ένα status διαρκούς έμφυλου εμφύλιου πολέμου που, όταν κυριαρχούσε το θηλυκό στοιχείο, κατέληγε στη θηριωδία της ανυπακοής, της ακράτειας, της νοσηρότητας, της ανηθικότητας, της τρέλας και του θανάτου. Ο εκφυλισμός, αντίστοιχα, για τον Μορώ ντε Τουρς κατέληγε στην εγκληματικότητα (Τζανάκη, 2016, σελ. 66-71). Αυτός ο λόγος, για τον Σίγκμουντ Φρόυντ (Sigmund Freud, 1856-1939) στα τέλη του 19ου αιώνα, μετατρέποταν στην ερμηνεία της ψύχωσης που προέκυπτε όταν η συνείδηση απωθούσε στο ασυνείδητο ό,τι δεν μπορούσε να διαχειριστεί, εισάγοντας μια συρροή απαγορεύσεων πίσω από την οποία το υποκείμενο υπέφερε και έρρεπε προς τη βία και τον πόλεμο (Λέκκα, 2012, σελ. 53-44, 165· Τζανάκη, *ό.π.*). Η ευπρόσωπη αληθοφάνεια αυτού του εμφύλιου πολέμου που, πλέον, κινητοποιείται στο ασυνείδητο, εντάσσεται αναπόδραστα στον ίδιο μηχανισμό εξουσίας που από τις αρχές του 19ου αιώνα είχε θέσει το ερώτημα αν όλοι οι άνθρωποι μπορούσαν να είναι φορείς της αλήθειας, δηλαδή υποκείμενα και, κατά συνέπεια αυτοκαθοριζόμενοι. Ο εκφυλισμός, ως εμφύλιος πόλεμος, περιγράφει ακριβώς την ανθρώπινη αδυναμία για αυτοπροσδιορισμό και αποδίδει το δικαίωμα της κυριαρχίας της ευρωπαϊκής αποικιοκρατίας στους «απόκληρους» όλου του κόσμου. Είναι η στιγμή που η ανηθικότητα (ηθική παράνοια) ταυτίζεται με την εγκληματικότητα και, με βάση αυτή τη διατύπωση, οργανώνεται ένας νέος τρόπος συσχετισμού της

ελευθερίας με τη ζωή, αφού εισέρχεται ένας ηθικός ρατσισμός γύρω από τη ζωή. Μόνον ο λευκός, ετερόφυλος, ανδρείος άνδρας, το «ηθικό σωφρονισμένο» υποκείμενο θεσπίζεται ως η κανονικότητα της ανθρώπινης διατύπωσης και το μέτρο όλων των πραγμάτων (Bourdieu, 2007, σελ. 51).

1.3. Η φυσιολογική, η «κοινή» και η εγκληματούσα γυνή

Σε αυτό το βήμα, η «κοινή γυναίκα» κωδικοποιείται ως η ζωή με την απόλυτη ελευθερία μέσα από την οποία επαναπροσδιορίζεται η ίδια η έννοια της ελευθερίας. Αυτό θα έρθει να περιγράψει και η από κοινού μελέτη του ιταλού εγκληματολόγου και ψυχιάτρου Σέζαρε Λομπρόζο (Cesare Lombroso, 1835-1909) και του ιταλού ιστορικού και δημοσιογράφου Γκουλιέλμο Φερέρο (Guglielmo Ferrero, 1871-1942) στο *La femme criminelle et la prostituée* (1895), όπου το πορτρέτο της «κοινής γυναίκας», συγκροτούμενο από 112 πόρνες, θα κάνει τους δύο συγγραφείς να καταλήξουν στη διατύπωση μιας αντι-ιστορίας της ζωής στην οποία αυτές οι γυναίκες θα αφορούσαν ένα μέρος μιας ιδιαίτερης υποκατηγορίας του ανθρώπινου είδους, όπου κάθε τι ανθρώπινο συρρικνωνόταν κάτω από την ηγεμονία του εκθηλυσμού σε ό,τι ανδρείο και σώφρον, εντός της ψυχосύνθεσης τους, και συμπτωνόταν στην αγάπη τους για το αλκοόλ, τα όργια, το χάος, τη σεξουαλική παρέκκλιση και, κυρίως, στην ανικανότητά τους να αντιληφθούν την πραγματικότητα, παραμένοντας έρμαιο των ηδονών (Lombroso and Ferrero, 1895, σελ. 578).

Εις το έργον μου «Η Εγκληματίας γυνή» κατέδειξα προς μέγα σκάνδαλον του δικαστικού κόσμου την ψυχολογικήν και ανατομικήν ακόμη ταυτότητα μεταξύ της ακολάστου γυναικός και της εγκληματούσης, διεπίστωσα δε και παρά τη μεν και παρά τη δε την έλλειψιν συναισθήσεως, την πρώιμον κλίσιν προς τας σχέσεις των φύλων, την αδιαφορίαν

διά την κοινωνικήν περιφρούρησιν, την αμέλειαν, την οκνηρίαν, τον έρωτα προς τας ευκόλους ηδονάς, προς τα όργια και τα οινόπνευματώδη ποτά (Ανυπόγραφο, 1909, σελ. 329-30).

Με βάση αυτήν ακριβώς την πειθαρχηση οργανώνεται ένας νέος τρόπος συσχετισμού εξουσίας. Το σώμα της κοινής γυναίκας με την απόλυτη ελευθερία του, στα τέλη του 19ου αιώνα σκιαγραφείται ακριβώς στον αντίποδα του πολιτισμού και της ειρήνης, εκπροσωπώντας το πρόσωπο της εγκληματικότητας αφού, σύμφωνα και με τη μελέτη του Αλεξάντρ Παρέντ Ντυσατελέ (Alexandre Parent Duchatelet, 1790-1836), *De la prostitution dans la ville de Paris* (1836), θα υπενθυμίσουν οι Λομπρόζο και Φερέρο, η οποία εντοπιζόταν σε δείγμα 5.183 πορνών, μόλις ογδόντα εννιά το έκαναν για βιοποριστικούς λόγους. Πιο συγκεκριμένα, τριάντα εφτά αναγκάζονταν να ασκήσουν την πορνεία για να στηρίζουν τους γονείς τους, εικοσιτρείς για τις ανάγκες της οικογένειάς τους και εικοσιεννιά για να στηρίζουν τα αδέρφια τους. Εξάλλου, ο ψυχαναλυτής Καρλ Γιούνγκ (Carl Jung, 1875-1961) έναν αιώνα αργότερα, επίσης θα καταλήξει ότι οι γυναίκες αυτές δεν είναι άλλο από μια ερμηνεία της εκδοχής αυτού που ονομάζουμε οιδιπόδειο σύμπλεγμα, σύμφωνα με το οποίο η σεξουαλική συμπεριφορά των γυναικών που εξέδιδαν το σώμα τους προσδιοριζόταν από την ανάγκη τους να βρουν την αγάπη που δεν μπόρεσαν να λάβουν από τον ίδιο τους τον πατέρα. Μάλιστα θα τ' ονομάσει αντίστοιχα το σύνδρομο της Ηλέκτρας στο άρθρο του το 1913 στο περιοδικό *Jahrbuch für psychoanalytische und psychopathologische Forschungen*. Όλα αυτά, σε αυτήν την αναπαράσταση του κόσμου, θα μετέτρεπαν την πορνεία, με κατασκευαστική αρχή αυτής της ζωής την ελευθερία, σε κοινωνικό κίνδυνο (Τζανάκη, ό.π.).

Με εφελτήριο, κατά συνέπεια, αυτή την προβληματική στο παρόν άρθρο έχουμε ως στόχο ν' αναδείξουμε ότι ο έλεγχος της «κοινής γυναίκας» στον

Μεσοπόλεμο δεν πραγματοποιήθηκε για την προστασία της κοινωνίας από τα αφροδίσια νοσήματα (όπως αυτό αναφέρεται σε άλλες μελέτες, λ.χ., Κορασίδου, 2002, σελ. 122-138, Τζιτζίκος, 2014) αλλά χρησιμοποιήθηκε στη διάκριση ανάμεσα στον φιλελευθερισμό και τον κομμουνισμό και όποια άλλη θεωρία της εποχής επικαλούνταν τη δυνατότητα ελευθερίας και αυτοκαθορισμού του ατόμου. Ας προσέξουμε την ιστορική αλληλουχία των ερμηνειών, όπως την παρουσιάζει ο κομμουνισμός, τη σωματεμπορία ως τυπική αντανάκλαση μιας ταξικής κοινωνίας ή του σεξουαλικού κινήματος που, αντίστοιχα, τη θεωρεί απόρροια του «πολιτισμένου κόσμου» και του φιλελευθερισμού που θα την υπαγάγει πραγματικά στον χώρο των ψυχώσεων. Η πρώτη, αντιστοιχεί σε μια κοινωνική ανατροπή. Η δεύτερη, στην εγκαθίδρυση της ανελευθερίας (βιοεξουσίας) ως ερμηνείας της ασφάλειας της ανθρώπινης ζωής που, από μόνη της, είναι ανεξέλεγκτη. Η «κοινή γυναίκα» δίνει την ερμηνεία που επιτρέπει τον έλεγχο και την πειθάρχηση αναλύοντας την «ελευθερία» ως τυπική περίπτωση της υπαγωγής της συνείδησης στο ασυνείδητο, της ηθικής στην ανηθικότητα, ενός εμφύλιου πολέμου που κατακερματίζει και δημιουργεί τον κίνδυνο της εξόντωσης της ίδιας της κοινωνίας. Η φιλελεύθερη εξουσία τη χρησιμοποιεί για τη βασική διάκριση ανάμεσα στην ελευθερία και την ανελευθερία ως τεχνολογία του «ανώτερου» εαυτού. Με βάση αυτό ακριβώς το πλαίσιο, το κύριο ενδιαφέρον μας είναι, κατά συνέπεια, πώς οργανώνεται ένας τρόπος εξουσίας του φιλελεύθερου κράτους, θεσπίζοντας μια «υγιεινή», που η σημαντικότερη λειτουργία της είναι ο εσωτερικός έλεγχος και η υπακοή στις πειθαρχικές πρακτικές της περιόδου.

Έτσι, σ' ένα πρώτο επίπεδο στοχεύουμε να επισημάνουμε με ποιον τρόπο η έννοια της πορνείας στον Μεσοπόλεμο δεν ταυτίστηκε απλώς με την ανταλλαγή στατιστικών πληροφοριών και με συμφωνίες απολύμανσης και καραντίνας του ανθρώπινου σώματος μέσω του κράτους, διεθνών οργανισμών, ιδρυμάτων και των

φεμινιστικών κινημάτων της εποχής, στην αντιμετώπιση των αφροδίσιων νοσημάτων, αλλά χρησιμοποιήθηκε ως γεγονός μέσα από το οποίο το κράτος θα μπορούσε πλέον, μέσω της ηθικής, όπως γράφει ο Φουκώ, από «επιτηρητής» της δημόσιας υγείας να μετατραπεί σε επιτηρητή της «ηθικής» του υποκειμένου και να επιβάλει τον πιο ασφυκτικό έλεγχο. (Foucault, 2012, σελ. 73-94). Περνώντας σ' ένα δεύτερο επίπεδο, στον τρόπο με τον οποίο, μετά τις μαζικές καταστροφές του Α' Παγκοσμίου Πολέμου και της Μικρασιατικής Καταστροφής, αφενός, ο κρατικός αστικός λόγος θα στοχεύσει στο σώμα των «κοινών γυναικών» ως κίνδυνος, καταπατώντας ακόμα και τα++ πιο στοιχειώδη ατομικά και κοινωνικά δικαιώματα στο όνομα της κοινωνικής ασφάλειας και αφετέρου, τον τρόπο με τον οποίο τα φεμινιστικά κινήματα θα ενσωματώσουν ένα σεξιστικό λόγο ηθικού ελέγχου, που θα ξεκινούσε με την κατάργηση της «ελευθεριότητας» των ηθών και την υιοθέτηση μιας ενιαίας ηθικής. Στόχος είναι να αναδείξουμε πώς η φεμινιστική πάλη για ηθική εξυγίανση διασφαλίζεται αλλά και εγκλωβίζεται από μια λογική βαθιά ηθικά ρατσιστική, αποβλέποντας σε μια δημοκρατικότερη κοινωνία. Μια ηθική η οποία, όπως ερμήνευε η Αγγελική Παναγιωτάτου (1858-1954), η πρώτη γυναίκα που αποφοίτησε από την Ιατρική σχολή στο Πανεπιστήμιο Αθηνών, μαζί με την Κατσίγρα, την πρώτη υφηγήτρια στην Ιατρική, ταύτισε την υγεία με την ηθική του εγώ στην προσαρμογή στη νόρμα ενός «επιστημονικού εμείς»:

Η προστασία της υγείας, [...] έχει και ένα γενικώτερο σκοπό, [...] το σκοπό της Ηθικής: «[...] Το ηθικό πρόσωπον δεν είναι δυνατόν να ήναι εγωιστικών ατομικά, γιατί ο κοινός εγωισμός αποκλείει κάθε ιδέαν ηθικής [...]. Η ηθική έχει για κύριο σκοπό τους κοινωνικούς νόμους της αλληλεγγύης (Παναγιωτάτου, 1925, σελ. 204).

Και αυτή η ερμηνεία της «ηθικοποίησης» της ζωής, που απαιτούσε την

ενσωμάτωση του εγώ σε ένα φανταστικό «ηθικό εμείς», προσέλαβε πολεμική εκφραστικότητα σε μια συγκυρία ιστορικής σημασίας, στην οποία η φιλελεύθερη εξουσία επιχειρούσε να αντεπεξέλθει στις νέες κοινωνικές συνθήκες — της διευρυμένης δημοκρατίας των μαζών αλλά και της εισβολής των νέων πολιτικών και κοινωνικών κινημάτων (λ.χ. αναρχισμός, σοσιαλισμός, κομμουνισμός, φεμινισμός, κίνημα σεξουαλικότητας).

1.4. Ο φιλελευθερισμός και ο κίνδυνος του κομμουνισμού και της «ελευθεριότητας»

Ειδικότερα, στο ενδιαμέσο διάστημα από τις αρχές του 20ού αιώνα μέχρι τη δημοσίευση του έργου της Κατσίγρα, είχαν μεσολαβήσει μια σειρά από γεγονότα με έντονη πολιτική και κοινωνική φόρτιση: το στρατιωτικό κίνημα στο Γουδί (1909), η άνοδος του Ελευθέριου Βενιζέλου στην εξουσία, η αναθεώρησή του Συντάγματος του 1911 με την ενίσχυση των ατομικών ελευθεριών για τους άνδρες, η υποχρεωτική και δωρεάν στοιχειώδης εκπαίδευση και για τα δύο φύλα με καθιέρωση της συνεκπαίδευσης στην Πρωτοβάθμια Εκπαίδευση (1929), οι απαιτήσεις του φεμινιστικού κινήματος για ισονομία και ισοπολιτεία και του σεξουαλικού κινήματος για την αναγνώριση μιας έμφυλης και σεξουαλικής πολλαπλότητας. Από την άλλη, η ανάδειξη του κομμουνιστικού κόμματος που χαρακτηριζόταν από τη μετονομασία του Σοσιαλιστικού Εργατικού Κόμματος Ελλάδος (ΣΕΚΕ) που ιδρύθηκε το 1918 σε Κομμουνιστικό Κόμμα Ελλάδος (ΚΚΕ) το 1924, ευθυγραμμίζοντας την πολιτική του με το σύνολο των αποφάσεων της Διεθνούς και της Βαλκανικής Κομμουνιστικής Ομοσπονδίας (Γκίκας, 2013· Πάπαρη, 2017, σελ. 58-62) σήμαινε, πρώτον, τη «μπολσεβικοποίηση» του κόμματος, δεύτερον την υιοθέτηση του συνθήματος για «την ανεξάρτητη Μακεδονία-Θράκη» και, τρίτον, μια νέα ερμηνεία με βάση την

οποία η εξουσία εντοπίζεται ως το σύνολο των μηχανισμών καταπίεσης της αστικής τάξης σε βάρος των ευάλωτων ομάδων προς ένα όφελος πολιτικό, οικονομικό και κοινωνικό. Η προβολή της πορνείας ως ένα καθεστώς «ψύχωσης» και αρρώστιας με τα πιο επικίνδυνα ηθικά και σωματικά χαρακτηριστικά, την ενοχοποιεί για ανατροπή του κοινωνικού καθεστώτος της οικογένειας και της κοινωνικής συνοχής και, μαζί με τ' άλλα, δημιουργεί το εφιαλτικό σενάριο του «κοινωνικού εγκληματία», μέσα από το οποίο ο φιλελευθερισμός «καθαρίζει» από τη μαρξιστική διδασκαλία και το σεξουαλικό κίνημα, εγκαθιστώντας την «ηθική παράνοια» του ατόμου της «ανήθικης» γυναίκας και, ευρύτερα, της «ελευθεριότητας» ως αιτία του χάους, της ασθένειας και των πολέμων, αποδομώντας την ανάγκη της κοινωνικής ανατροπής. Με βάση αυτήν ακριβώς την πειθάρχηση της ζωής οργανώνεται ένας τρόπος ερμηνείας της ζωής και αφορά τις «σωφρονιστικές» πρακτικές του αστικού κράτους, που θα χρησιμοποιηθεί στο εξής στο όνομα της ασφάλειας του κοινωνικού καθεστώτος. Σε αυτή τη λογική εντάσσεται ένα ολόκληρο πρόγραμμα που γεννήθηκε στην Ευρώπη του Μεσοπολέμου και, ειδικότερα, στον ελληνικό χώρο, κάτω από τον τίτλο «Κοινωνική Υγιεινή» – όρος ανάλογος με την κοινωνική ηθική την ίδια περίοδο, ο οποίος εισάγεται με χαρακτηριστικό γνώρισμα ότι και οι δύο έννοιες προσπαθούσαν να οικειοποιηθούν τη σφαίρα της αντικειμενικότητας- δίνοντας τη δυνατότητα στην εξωτερική εξουσία, στο κράτος, με την επικουρία της επιστήμης, να παρέμβει, να μελετήσει, να διευθετήσει και να κανονικοποιήσει σε όλες του τις εκφάνσεις το ανθρώπινο υποκείμενο, μέσα από τη λογική της νεωτερικότητας ότι ένα καλά πειθαρχημένο σώμα, όπως και μια καλά πειθαρχημένη σεξουαλικότητα, ηθική και υποκειμενικότητα και κοινωνία, σχηματίζουν το ιδανικό πλαίσιο εξέλιξης του ανθρώπινου γένους (Κατσίγρα, 1935, σελ. 64· Χαριτάκης, 1927).

1.5. Ηθική υγιεινή και ηθική εξυγίανση στο πλαίσιο του Υπερεγώ

Οι κοινωνικές φιλοδοξίες του μεσοπολεμικού κράτους και τα προγράμματα υγιεινής όλη την περίοδο του Μεσοπολέμου στην Ευρώπη απλώς έβαζαν σ' εφαρμογή επιστημονικές ερμηνείες για την ανάπτυξη ενός νέου τύπου ανθρώπων μέσω της σωματικής και ηθικής εξυγίανσης. Την ίδια εποχή, απομονωμένος σε μια φασιστική φυλακή, ο ιταλός κομμουνιστής Αντόνιο Γκράμσι, όπως μας υπενθυμίζει ο ιστορικός Μαρκ Μαζάουερ, συμπλήρωνε: «τον παιδευτικό και διαπλαστικό ρόλο του κράτους. Ο στόχος του είναι πάντοτε να δημιουργεί νέους και υψηλότερους τύπους πολιτισμού, ν' αναπτύσσει ακόμα και σωματικά νέους τύπους ανθρώπων» (Mazower, 2011, σελ. 96). Μια απλή καταγραφή των υπουργείων Υγείας που δημιουργήθηκαν εκείνη την περίοδο ήταν ενδεικτικό στοιχείο του πνεύματος της εποχής (Ντούτσης, 2008). Η Βρετανία ίδρυσε το υπουργείο Υγείας το 1919, στη Γαλλία η Στρατιωτική Υγειονομική Υπηρεσία μετεξελίχθηκε σε υπουργείο Υγείας το 1920, ενώ στην Ελλάδα, ήδη από το 1914, θεσμοθετήθηκε αυθύπαρκτο υπουργείο Υγείας, με τον νόμο περί «επιβλέψεως της Δημόσιας Υγείας», ο οποίος υπέστη περαιτέρω επεξεργασίες με τον νόμο του 1917, ενώ τελικά ολοκληρώθηκε με την εγκαθίδρυση του νόμου «Περί Υπουργείου Υγείας και Πρόνοιας», το 1922. Παράλληλα, την ίδια περίοδο, θα προταθούν τα νομοσχέδια του υπουργού Παιδείας Ιωάννη Τσιριμώκου για τη στοιχειώδη εκπαίδευση, τα οποία -παρότι δεν ψηφίστηκαν το 1913- περιέκλειαν τη ρύθμιση η οποία επανήλθε με τον νόμο 4397 του 1929 και αφορούσε τους «πνευματικώς ή ηθικώς υπολειπομένους μαθητάς» ή «πνευματικώς ανωμάλους παίδας δημοτικού τίνος σχολείου» και είχε ως στόχο την υιοθέτηση μιας σειράς μεθόδων για τον ηθικό σωφρονισμό των μαθητών στα σχολεία (Χαρίση, Τάχου, Αναστασίου, 2015). Αντίστοιχα, θα οργανωθούν διεθνή συνέδρια γύρω από την

«κοινωνική ηθική», υπογραμμίζοντας την ανάγκη διατύπωσης ενός διεθνούς ορισμού.

Περαιτέρω, τα φεμινιστικά κινήματα της εποχής θα δημιουργήσουν σχολές με αντικείμενο τη διαπαιδαγώγηση των ευάλωτων ομάδων του γυναικείου πληθυσμού, έτσι ώστε ν' αντιμετωπιστεί ο «ηθικός εκφυλισμός» του έθνους (Σαλίβα, 2002, σελ. 243-49). Ενδεικτικά αναφέρουμε, το 1889, το Κυριακό Σχολείο των απόρων γυναικών από την Καλλιρόη Παρρέν· το 1892, το Άσυλο της Αγίας Αικατερίνης, με στόχο την επαγγελματική εκπαίδευση των υπηρετριών, ενώ οι κινήσεις αυτές είχαν ως κύριο μέλημα την παροχή εργασίας και ελέγχου, για την ανάπτυξη: «φραγμών εις το οσημέραι μεγεθυνόμενον κακόν» της «χαλάρωσης των ηθών» και να επιφέρουν την «ποθητή θεραπεία» στις υπηρέτριες υπέρ της παροχής μιας ηθικής αναγέννησης (Κορασίδου, 1995, σελ. 197-203, 208-25)· το 1904, το Κυριακό Σχολείο Εργατριών του Πειραιά· το 1911, το Κυριακό Σχολείο Εργατριών· το 1917 το «Εμπειρίκειον Αναμορφωτικόν Κατάστημα Στοιχειώδους και Επαγγελματικής Εκπαιδύσεως Θηλέων Αθηνών», για τη γενική και επαγγελματική μόρφωση των «παραπτωματικών» κοριτσιών συλληφθέντων ως «επιδιδόμενα εις αλητείαν, επαιτείαν ή πορνείαν» (Φραγκούδης, 1895· Μπενβενίτσε, 1994, σελ. 17)· το 1921 την Ανωτέρα Γυναικεία Σχολή και, τέλος, το 1925 την Εσπερινή Εμπορική Σχολή Γυναικών Υπαλλήλων (Κορασίδου, 2002, σελ. 214· Σαλίμπα, 2002, σελ. 240-9). Όλα αυτά καταγράφονταν ως μέρος μιας πολιτικής για την ηθική και σωματική εξυγίανση, ιδιαίτερα σε μια περίοδο που το σεξουαλικό κίνημα και τα διεθνή σεξουαλικά συνέδρια, παράλληλα με τις εγχώριες παραστάσεις γύρω από τον εκφυλισμό και την ανδρόγυνη/γύνανδρη ζωή ως θεματικές στη λογοτεχνία και το θέατρο στην ελληνική κοινωνία, καθιστούσαν ακόμη πιο εφιαλτικό τον κίνδυνο του εκφυλισμού που δημιουργούν οι ελεύθερες σχέσεις (Τζανάκη, ό.π.). Με εφιαλτήριο αυτή τη λογική το σώμα της «κοινής γυναίκας» αποδείχτηκε ένα καίριο εργαλείο

στην κρατική παρέμβαση με μέτρα «ηθικής», που σύντομα θα εξαπλώνονταν σε ολόκληρο τον πληθυσμό με την επικουρία του φεμινιστικού κινήματος για ηθική εξυγίανση της κοινωνίας.

2. Η ΑΝΗΘΙΚΟΤΗΤΑ ΤΗΣ ΕΛΕΥΘΕΡΙΑΣ ΩΣ ΕΡΜΗΝΕΙΑ

ΤΩΝ ΝΕΩΤΕΡΙΚΩΝ ΚΡΙΣΕΩΝ

Το ελληνικό κράτος εισήγαγε τον ν. 3032/1922 «Περί των μέτρων προς καταπολέμησιν των αφροδισίων νοσημάτων, ως και περί ασέμων γυναικών», τον οποίο ακολούθησε το βδ. της 19-30/4/1923: «Περί τοπικών επιτροπών και ληπτέων μέτρων προς εφαρμογήν του ν. 3032». Μέτρα που θα έφερναν για πρώτη φορά τη σεξουαλικότητα στο επίπεδο του πολιτικού λόγου, ανοίγοντας έναν διάλογο με την ίδια την ιδέα της κοινωνικής ηθικής. Μια εμπειρία την οποία το φεμινιστικό κίνημα καλούνταν να πραγματευτεί μέσα από τις δομές της έμφυλης ηθικής της νεωτερικότητας (Βελλιανίτης, 1925, σελ. 10-2· Τερέντσιο, 1989). Στο σημείο αυτό πρέπει να επισημανθεί πως δεν ήταν η πρώτη φορά κατά την οποία το ελληνικό κράτος ασχολιόταν έμμεσα με τη σωματεμπορία. Αυτό όμως που για πρώτη φορά συνέβαινε ήταν ότι, μολονότι υπήρχαν νεότερες νομοθεσίες, όπως το νδ. της 31.12.1836 «Περί δημοτικής αστυνομίας» και, περαιτέρω, η κανονιστική διαταγή του υπουργείου Υγείας στις 30 Ιανουαρίου 1856, που ακολούθησε νέα διάταξη στις 30 Ιουνίου 1856 και στις 11 Απριλίου 1894 (Λάζος, 2001, σελ. 61-70), διατάξεις που επαναλήφθηκαν με τους ν. 172/1910 και έναν χρόνο αργότερα στις 31 Μαΐου 1911: «Περί του τρόπου του χαρακτηρισμού των κοινών γυναικών» και του 1914 με αντίστοιχη εγκύκλιο, ήταν η πρώτη φορά, όπως χαρακτηριστικά σημείωνε ο τμηματάρχης του Υπουργείου Εσωτερικών, Θωμάς Βελλιανίτης, που «δειλά-δειλά» απέτολμα να λαμβάνη η διοίκηση και να εφαρμόζη η αστυνομία τα αναγκαία μέτρα ως προς τα αφροδίσια νοσήματα (Βελλιανίτης, ό.π.· ανυπόγραφο, 1926α, σελ. 33-34).

Με άλλα λόγια, ο ν. 3032 του 1922 ερχόταν να συμπληρώσει για πρώτη φορά ένα κενό σε ένα πλαίσιο αποφάσεων, δίνοντας για πρώτη φορά στο κράτος τη δικαιοδοσία ρύθμισης «της ηθικής και της δημόσιας υγείας», αναδεικνύοντας την κρατική εξουσία ως πρωταγωνιστή ελέγχου. Ο έλεγχος αυτός ήταν από την αρχή μερικός, επειδή το ενδιαφέρον στρεφόταν αποκλειστικά στις «άσεμνες γυναίκες» με την αντίληψη ότι το ζήτημα δεν ήταν τα αφροδίσια νοσήματα αλλά οι «άσεμνες γυναίκες» (ανυπόγραφο, 1928· Fournier, 1906). Πάντως, ο νόμος για πρώτη φορά ρύθμιζε τη λειτουργία των οίκων ανοχής, διαμόρφωνε τους όρους για την έκδοση αδειών και τη λειτουργία τους, καθώς και τη λήψη μέτρων για όσες γυναίκες έπαυαν να ασκούν την πορνεία. Για αυτό και το κράτος προέβλεπε τριμελείς επιτροπές που έφεραν την ονομασία «Επιτροπή για την καταπολέμηση των αφροδίσιων νόσων», αποτελούμενες από τον νομάρχη, τον αστυνομικό διευθυντή και έναν ανώτερο υγειονομικό υπάλληλο, οι οποίες είχαν ως καίριο μέλημα τον έλεγχο των «κοινών γυναικών» αλλά όχι των ανδρών, για την καταπολέμηση των αφροδίσιων νόσων. Με αυτόν τον τρόπο το κράτος μετατρέποταν σε έμφυλο εθνο-ανδροκεντρικό μηχανισμό χάραξης συνόρων, μέσα από τον οποίο η απειλή και η ευθύνη για την προστασία της δημόσιας υγείας ταυτιζόταν με το σώμα της «άσεμνης» γυναίκας, εφόσον το ενδιαφέρον για το κράτος εντοπιζόταν στο σώμα της «κοινής γυναίκας» που ήταν εκθηλυμένο και εκφυλισμένο (Τζανάκη, 2016, σελ. 82-95). Για να κατανοήσουμε αυτό το σημείο είναι σημαντικό να λάβουμε υπόψη το 1929 τη δημοσίευση του Νικόλαου Δρακουλίδη, *Ιστορική και Κοινωνική επισκόπησης της πορνείας*. Στο βιβλίο αυτό ο Δρακουλίδης περιέγραφε την πορνεία ως κάτι που αφορούσε αποκλειστικά τις γυναίκες, μιας και «δεν είναι δυνατόν κατά την κρατούσαν αντίληψιν να παραδεχθώμεν ότι ο ανήρ όστις είναι έκδοτος εις τας ηδονάς εξασκεί πορνείαν» (Δρακουλίδης, 1929, σελ. 3).

Η αντίδραση του Δρακουλίδη δεν απευθυνόταν στη γυναικεία σεξουαλικότητα. Ήταν έτσι και αλλιώς αυτός που το 1929, από το περιοδικό *Νέα Εστία*, ασκούσε δριμυία κριτική κατά της σεξουαλικής εγκράτειας που το φεμινιστικό κίνημα είχε υιοθετήσει και που καταπίεζε τις γυναίκες (Τζανάκη, ό.π., σελ. 115-56). Αυτό, λοιπόν, ενάντια στο οποίο στρεφόταν ο Δρακουλίδης δεν ήταν η γυναικεία σεξουαλικότητα αλλά η ηθική της «ελευθέριας γυναίκας». Ο Δρακουλίδης απέδωσε την πορνεία στις γυναίκες, καταγράφοντας μια ανθρώπινη αντι-ιστορία που στρεφόταν ενάντια στις εξελίξεις και στην οποία σπάνια συναντούσαμε και άνδρες: «Εξαιρέσει ελαχίστων παθολογικών φαινομένων ομοφυλοφίλου ανδρικής πορνείας ή ανδρών αμοιβομένων υπό γυναικών επί τω σκοπώ της γενετησίου ομιλίας (συνουσίας) η πορνεία αφορά το γυναικείον φύλον και μόνον» (Δρακουλίδης, ό.π., σελ. 5).

Από την άλλη, το ζήτημα για τον Δρακουλίδη δεν ήταν το γυναικείο άτομο, αλλά το εκθηλυμένο/γυναικίζον άτομο (δηλαδή όχι το γυναικείο υποκείμενο ικανό για αυτοπροσδιορισμό αλλά το εκθηλυμένο άτομο), το οποίο προκαλούσε την πορνεία. Αιτία ήταν η «έκφυλος ώθησις, λόγω βιολογικής διαστροφής, προς το πορνεύεσθαι» και που μεταφράζεται σε «οκνηρία προς εργασία» (στο ίδιο, σελ. 11). Για να εδραιώσει, μάλιστα, την αντικειμενικότητα του επιχειρήματός του χρησιμοποίησε στατιστικές από τη Ρωσία (Fedorow), το Λονδίνο (Merrick), το Παρίσι (Parent Duchatelet και Jean Benech), τη Νέα Υόρκη (Sanger), την Ιταλία (Ferriani), το Βέλγιο, για να αποδείξει ότι ένας από τους κύριους λόγους ήταν όχι η ίδια η φτώχεια –παρότι την κατονόμασε ως πρώτο λόγο– αλλά η οκνηρία προς την εργασία. Έτσι, αυτή η διαπίστωση καταφέρνει να εισάγει αυτόματα και τον έλεγχο του υποκειμένου/κράτους στο εκφυλισμένο άτομο/πόρνη, φορέα μιας συγκεκριμένης εγκληματικής ηθικής, ανάμεσα στα στοιχεία που πρέπει να ζήσουν και ορίζει αυτά

που πρέπει πολιτικά να «θανατωθούν», τοποθετώντας τα κάτω από τον απόλυτο έλεγχο του κράτους. Έτσι, ενώ στην ουσία ο σεξιστικός λόγος και η βία περνούν αποκλειστικά στο κράτος παραβιάζοντας τ' ανθρώπινα δικαιώματα και ενώ ο στόχος είναι ο έλεγχος της αναπαραγωγικότητας, της γεννητικότητας, της νοσηρότητας, της γήρανσης και, κυρίως, της διασφάλισης της υπακοής του πληθυσμού, η ιδέα διατυπώνεται με βάση την κατάκτηση της υποδούλωσης της «ασθένειας» της «κοινής γυναίκας». Αυτός ο συσχετισμός ήταν πραγματοποιήσιμος μόνο επειδή, εδώ και έναν αιώνα, η «ελευθεριότητα» της «ελευθέριας γυναίκας» είχε ταυτιστεί με τον εκφυλισμό και, όπως υπογράμμισε ο Δρακουλίδης, αυτή ήταν: «διδασκαλίστρια, ψευδολόγος, οκνηρά, επιπόλαια, άκριτος, μοιρολάτριάς, εκφυλομανής, ομοφυλόφιλος και ανανίστρια [...]» (στο ίδιο, σελ. 43) και η οποία σύχναζε: «[...] στα θέατρα και στα καφωδεία» (στο ίδιο, σελ. 46), αναδεικνύοντας έτσι τα χαρακτηριστικά και τους τύπους διαβίωσης της «εκφυλισμένης εγκληματικής» ζωής που είχε ως αποτέλεσμα: «[...] κατά τους τελευταίους χρόνους ελάττωσις των γάμων λόγω οικονομικής δυσπραγίας, η εκ της αύξησεως των εργαζομένων γυναικών αύξησις της ελευθεριότητος των ηθών και της γυναικείας ανεξαρτησίας [...]» (στο ίδιο, σελ. 21· Τερέντιο, ό.π.) γι' αυτό και το κράτος δικαιούνταν να παρέμβει κατασταλτικά. Την ίδια περίοδο, στο πλαίσιο της ερμηνείας των κρίσεων του καπιταλισμού, διαβάζουμε: «[...] Η ελάττωσις των γάμων συνεπάγεται αύξησιν του εταιρισμού, της θνησιμότητος, των αφροδισίων νοσημάτων, της εγκληματικότητος και περιορισμών των γεννήσεων» (Δασκαλάκης, 1934, σελ. 377).

Μέσα σε αυτό το πλαίσιο, η «κοινή γυναίκα» και, σε προέκτασή της, η ελευθερία, η οκνηρία, η αντικοινωνικότητα, ο εγωισμός, αποτελούσαν την εξόντωση της ζωής. Και σε αυτό ο φεμινιστικός λόγος από τη Μαρία Σβάλου θα συμφωνούσε καταλήγοντας: «Μέσα στον αγώνα που κάνει σήμερα η ανθρωπότης για να

καθιερώνει τα σύμβολα της, μια τάση διήκει απ' άκρη σ' άκρη: Η κοινωνικότητας, η θυσία του ατόμου υπέρ του συνόλου. Βάση της σταθερή και ακλόνητη η εργασία» (Σβώλου, 1925α, σελ. 2).

3. ΤΟ ΚΟΙΝΩΝΙΚΟ ΑΙΤΗΜΑ ΓΙΑ ΑΝΕΛΕΥΘΕΡΙΑ ΚΑΙ ΣΩΦΡΟΝΙΣΜΟ

Το ζήτημα, επομένως, που προέτασσε ο Δρακουλίδης μέσα από τις ομιλίες του ταυτιζόταν με τη συγκεκριμένη αστική φιλελεύθερη αντίληψη της εποχής για την οικοδόμηση του «νέου σώφρονα ανθρώπου», ικανού να επιβάλλει στον εαυτό του πειθαρχικές πρακτικές, στηρίζοντας έτσι τον πολιτισμό. Έτσι, σε αντίθεση με την κομμουνιστική ιδεολογία αλλά και την ιδεολογία των σεξουαλικών κινημάτων για ανατροπή του κοινωνικού καθεστώτος μέσω της αναγνώρισης της δυνατότητας του ανθρώπινου αυτοπροσδιορισμού, η σωματεμπορία θα αποτελέσει για τον Δρακουλίδη, όπως και για τον αστικό φεμινισμό, ένα καίριο ζήτημα ηθικής εξαθλίωσης που οφειλόταν σε μια ανδροκρατούμενη ηθική. Αυτό είναι το βήμα πάνω στο οποίο θα στηριχθούν και τα αιτήματα για την απαγόρευση της σωματεμπορίας, όπως αυτά θα προβληθούν κύρια από τον Σύνδεσμο για τα Δικαιώματα της Γυναίκας μέσω του αιτήματος της ενιαίας ηθικής. Η λογική του κρατικού διακανονισμού για τη σωματεμπορία δεν θα μπορούσε παρά να βρει αντίθετη σύσσωμη την ηγεσία του ριζοσπαστικού φεμινιστικού κινήματος, η οποία θεωρούσε ότι αυτά τα μέτρα συντηρούσαν τη σωματεμπορία. Μέσα σε αυτό το πλαίσιο η ηγεσία του κινήματος διεκδίκησε, ακολουθώντας τα αντίστοιχα ρεύματα της εποχής στην Ευρώπη, την εγκαθίδρυση μιας κοινής και «όμοιας κοινωνικής ηθικής» (όρος της εποχής) και για τα δύο φύλα, κάτι που σήμαινε κοινή αντιμετώπιση στα σεξουαλικά ζητήματα (ανυπόγραφο, 1923c, σελ. 7· Θεοδωροπούλου, 1923α· Κατσογιάννη, 1923·

ανυπόγραφο, 1924· ανυπόγραφο 1925α· Σβώλου, 1925b· Θεοδωροπούλου, 1930). Η ηγεσία της παράταξης στράφηκε, επομένως, ενάντια στον κρατικό διακανονισμό για δύο λόγους: (α) για την εναντίωση σε μια κρατική ηθική δύο διαφορετικών μέτρων, που αρνούταν να αντιμετωπίσει την ανδρική σεξουαλικότητα ισότιμα με τη γυναικεία, τιμωρώντας μόνο τις «κοινές γυναίκες», και (β) για την άρνηση απέναντι στην κρατική βούληση να συντηρεί έναν θεσμό που εξευτέλιζε το γυναικείο σώμα. Σύμφωνα με τον ΣΔΓ η «ζήτηση των ανήθικων γυναικών είναι πάντα μεγαλύτερη στους τόπους όπου υπάρχει επίσημος διακανονισμός» (Θεοδωροπούλου, ό.π., 1923c· Κατσογιάννη, ό.π.: ανυπόγραφο, 1924· Σβώλου, ό.π.).

Τα επιχειρήματα ήταν σαφές ότι κινούσαν έναν επαναστατικό αντίλογο σ' έναν ανδροκεντρικό τρόπο διαχείρισης της γυναικείας σωματικότητας, υιοθετώντας, όμως, ταυτόχρονα, την αστική ηθική που ο κρατισμός της εποχής ήθελε να επιβάλει, προσδιορίζοντας πάντα ένα σταθερό, ιστορικο-πολιτικό χάσμα ανάμεσα στη σωφρονισμένη και στην ελευθέρια/εκφυλισμένη ζωή. Έτσι και αλλιώς, ο διεθνής φεμινιστικός λόγος είχε από νωρίς πραγματευτεί το ζήτημα της σωματεμπορίας αλλά και, ευρύτερα, της ηθικής. Το 1904, μετά από πρωτοβουλίες των φεμινιστικών κινημάτων σε διεθνές επίπεδο ψηφίστηκαν από τα Ηνωμένα Έθνη με τη συμμετοχή 12 κρατών και με πρωτοβουλία της γαλλικής κυβέρνησης μέτρα κατά της σωματεμπορίας (Jang, 2009, σελ. 143). Στη συγκεκριμένη συνθήκη υπήρχε ποινική δίωξη των προαγωγών, καθώς και ψήφιση μέτρων για τη διευκόλυνση του επαναπατρισμού των θυμάτων, που βρίσκονταν σε άλλες χώρες. Επιπλέον, το 1910 στο τέταρτο Διεθνές Συνέδριο κατά της σωματεμπορίας στη Μαδρίτη ψηφίστηκε νέα σύμβαση ανάμεσα σε 14 κράτη (Σβώλου, ό.π.). Το 1921 η Κοινωνία των Εθνών (ΚτΕ) με πρωτοβουλία της γαλλικής κυβέρνησης, επικυρώνοντας τις δύο προηγούμενες συμβάσεις (1904, 1910) και με την υπογραφή 59 κρατών, προχώρησε

σε νέα κατακραυγή. Στις 3 Νοεμβρίου του 1922 η Ελλάδα, έχοντας υπογράψει τη σύμβαση του 1921 και αποδεχόμενη κατά συνέπεια και τις δύο προηγούμενες, αντιπροσωπεύτηκε από τον πολιτικό Βασίλειο Δενδραμή, διευθυντή του μόνιμου γραφείου αντιπροσωπείας της ελληνικής κυβέρνησης στην ΚτΕ στη Γενεύη, προς απογοήτευση των φεμινιστριών που δεν είχε σταλεί γυναίκα ως τεχνικός σύμβουλος στην αντιπροσωπεία. Πάντως, η Ελλάδα ήταν πλέον επίσημο μέλος στον πόλεμο κατά της σωματεμπορίας (Σβώλου, ό.π.· Β. Αποστολίδου, 1925, σελ. 2-4). Παράλληλα, το 1923, η φεμινίστρια Άννι Μπέικερ (Annie Baker) έφτασε στην Ελλάδα ως διαπιστευμένη της ΚτΕ για να μελετήσει το φαινόμενο της σωματεμπορίας. Δημιούργησε με το Εθνικό Συμβούλιο Ελληνίδων (ΕΣΕ) το Γραφείο Καταστολής Σωματεμπορίας Γυναικών και Παιδιών το οποίο, ξεκινώντας από μια ιδέα, άρχισε να λειτουργεί δύο χρόνια αργότερα με καταστατικό που συνέταξε η ίδια η Σβώλου. Καρπός αυτής της συνεργασίας και του ευρύτερου ενδιαφέροντος του ριζοσπαστικού κινήματος ήταν, σε αντίθεση με τα κρατικά μέτρα και την ψήφιση του κρατικού διακανονισμού, το 1928 ο Σύνδεσμος να υποβάλει υπόμνημα στο ελληνικό κράτος κατά των οίκων ανοχής και να ζητήσει την κατάργηση της αστυνομίας ηθών και της νομοθεσίας που ρύθμιζε τα αφροδίσια νοσήματα, κατηγορώντας τα μέτρα ως ηθικά άνισα και κοινωνικά ανεπαρκή, που εξαθλιώναν εκφυλίζοντας [δική μου υπογράμμιση] την ελληνική κοινωνία» (Θεοδωροπούλου, 1928). Η Αύρα Θεοδωροπούλου και η Σβώλου υιοθέτησαν τη γραμμή του Διεθνούς Γραφείου για τα Δικαιώματα της Γυναίκας, του οποίου ο ΣΔΓ ήταν μέλος, και υποστήριξαν σε διεθνές και σε τοπικό επίπεδο την κατάργηση του κρατικού διακανονισμού της σωματεμπορίας (Θεοδωροπούλου, ό.π.). Για τις δύο φεμινίστριες, η νομοθεσία γύρω από τα αφροδίσια νοσήματα δεν είχε κανένα άλλο αποτέλεσμα πέρα από το γεγονός ότι μόνο οι γυναίκες στιγματίζονταν ενώ, σύμφωνα με τον ΣΔΓ, η σχέση του κράτους

με τη σωματεμπορία παρέμεινε αρραγής και απαράλλακτη, αφήνοντας ελεύθερη την άστατη ανδρική σεξουαλικότητα. Επομένως, υποστηρίζοντας την πλήρη κατάργηση του κρατικού διακανονισμού, η Θεοδωροπούλου και η Σβώλου, στηριζόμενες και στις απόψεις επιφανών νομικών, λ.χ. του Αλέξανδρου Σβώλου, για πρώτη φορά έθεταν το ζήτημα της εισαγωγής μιας ενιαίας ηθικής και για τα δύο φύλα (Θεοδωροπούλου, ό.π.: ανυπόγραφο, 1925β· ανυπόγραφο, 1925c· ανυπόγραφο, 1925d). Το ζήτημα όμως εντοπιζόταν ακριβώς σε αυτή την «ενιαία ηθική» και, ειδικότερα, στην εννοιολόγηση που το κίνημα της απέδιδε.

Η κοινωνία του Μεσοπολέμου απέπνεε την εικόνα ενός πληθυσμού που σαφέστατα μαστιζόταν από μια καθημερινότητα που ερχόταν αντιμέτωπη με τα αφροδίσια νοσήματα, την εγκατάλειψη των παιδιών εκτός γάμου, την άνοδο της πορνείας και τη γυναικεία εγκληματικότητα ή, όπως τουλάχιστον προβαλλόταν από τα δημοσιεύματα της εποχής, ως «τη μάστιγα της κοινωνίας» (Κοκκάλα, 2012· Θεοδώρου και Καρακατσάνη, 2010). Από την άλλη, η αντίληψη του Φρόυντ ότι οι ανδρικές ορμές δεν ήταν μια εγγενής ανεξέλεγκτη *libido*, έδινε τη βάση πάνω στην οποία η απάντηση διά στόματος του φεμινιστικού ριζοσπαστικού κινήματος ήταν η κατάργηση της πορνείας και η εγκαθίδρυση μιας ενιαίας ηθικής και για τα δύο φύλα, η οποία θα στρεφόταν κατά του «εκφυλισμού» της κοινωνίας, με στόχο τη ριζοσπαστική αναγέννηση μέσω μιας λυτρωτικής ηθικής, κοινής και για τα δύο φύλα (Μάνου, 1928· Καζαντζάκη, 1924· Harris, 1989). Ωστόσο, ο λόγος έδειχνε ήδη τα όριά του (ανυπόγραφο, 1928· Χατζηδάκη, 1928, σελ. 71). Γιατί ακόμα και αν ο φόβος της ασθένειας ή η «έκλυσις των ηθών» μέσω της σωματεμπορίας θεωρούσε αναμφίβολα τη σωματεμπορία και, κατ' επέκταση, τη γυναικεία και την ανδρική σεξουαλικότητα και τον ορισμό του ανθρώπινου στον δημόσιο λόγο ως ζήτημα καίριο για τη σεξουαλική υγιεινή και ηθική, οι λύσεις που προτάθηκαν για την έκλυση των

ηθών αλλά και για την αντιμετώπιση των αφροδίσιων νόσων έδειχναν την ηθική που αυτός ο λόγος υπερασπιζόταν (Γαϊτάννου-Γιαννού, 1931, σελ. 7). Έτσι, ενώ η πάθηση της σύφιλης σαφέστατα μάστιζε τον πληθυσμό της Ευρώπης, παρόλα αυτά, κατά τη διάρκεια του Διεθνούς Συνεδρίου κατά της Σωματεμπορίας στη Ρώμη το 1923, στο οποίο συμμετείχε και ο ΣΔΓ με τη Θεοδωροπούλου, στην ψήφιση των μέτρων καταπολέμησης της σύφιλης ήταν ενδεικτικό ότι το Συνέδριο αρνήθηκε να προτείνει ως μέτρο προφύλαξης τα προφυλακτικά, γιατί ήταν ανήθικο: «Το Συνέδριο (στη Ρώμη) καταδικάζει την αρχή της απολύμανσης (των αφροδίσιων νοσημάτων) με προφυλακτικά πακέτα, γιατί θεωρεί τη μέθοδο αυτή άθλια από ηθική άποψη» (Θεοδωροπούλου, 1923α· Θεοδωροπούλου, 1923b, σελ. 12). Με την ίδια λογική, το 1923 δημιουργείται το σωματείο για τον έλεγχο της σωματεμπορίας με την εκπροσώπηση του Εθνικού Συμβουλίου των Ελληνίδων, των αντιπροσώπων του ΣΕΔΓ, των αντιπροσώπων του συλλόγου Πειραιώς «προς προστασίαν της εργάτιδος», του τμηματάρχη της αστυνομίας πόλεων και του Διεθνούς συνεδρίου των εθνικών γραφείων κατά της σωματεμπορίας (ανυπόγραφο, 1923b, σελ. 10). Στο σημείο αυτό η μεταμόρφωση έχει εδραιωθεί, συμπεριφορές που, μέχρι τότε, ανήκαν στον χώρο της αμαρτίας αποκτούν πλέον κοινωνική χροιά σε μια κοινωνία που μαθαίνει να ζει κάτω από τα πέπλα της «κοινωνικής ηθικής» και στην οποία το φεμινιστικό κίνημα γίνεται ο πυλώνας στήριξης των φιλελεύθερων μέτρων ηθικής εξυγίανσης. Αταξία, ελευθεριότητα, απειθαρχία, αναταραχή, ανυπακοή, πορνεία, αυνανισμός, ομοφυλοφιλία έδιναν το αναγκαίο σκαλοπάτι για να δημιουργηθεί η ώρα της ανελευθεριότητας (Foucault, 2015, σελ. 81· Foucault, 2011). Η ανελευθερία δεν αφορούσε πλέον μόνο τον πληθυσμό που βρισκόταν εγκλειστος στα άσυλα, αλλά όλο τον πληθυσμό που καλούνταν ο ίδιος να σμιλεύσει τις ορμές του (Foucault, 2012, σελ. 265-288· Σαββάκης, 2009) με βάση το αξίωμα της υποδούλωσης της

ανθρώπινης κακής φύσης. Δεν πρέπει να ξεχνάμε ότι την ίδια περίοδο που ο Σύνδεσμος για τα Δικαιώματα της Γυναίκας υπέβαλε το ψήφισμα κατά της σωματεμπορίας, οι εξελίξεις ήταν ταχύτατες. Το «ιδιώνυμο» (ειδικό) αδίκημα όπως περιγράφεται στον ν. 4229/24 Ιουλίου 1929 (ΦΕΚ 245/Τεύχος Πρώτον/25 Ιουλίου 1929), θα οδηγήσει, από το 1929 έως το 1936, σε 16.500 συλλήψεις (Κεφαλληνού, 2017). Από αυτές, 3.031 συλληφθέντες/-είς καταδικάστηκαν και εξορίστηκαν στα νησιά Φολέγανδρο, Ανάφη, Αμοργό και Σκύρο. Το κράτος επενέβαινε στην «ελευθεριότητα» του πληθυσμού αλλά είναι φανερό ότι για να επέμβει χρειαζόταν μια νέα τροπικότητα εξουσίας, η οποία δεν είχε να κάνει με την «κοινή γυναίκα» αλλά με τον πληθυσμό και, ειδικότερα, με τον ανυπάκουο πληθυσμό (Foucault, 2011, σελ. 158). Και ο πληθυσμός ήταν ένα πολλαπλό σώμα, ένα πολυκέφαλο σώμα, «το οποίο δεν είναι βεβαίως άπειρο, δεν είναι όμως και μετρήσιμο. Αυτή είναι η έννοια του πληθυσμού» (Foucault, ό.π.). Και σε αυτό το πλαίσιο, το σώμα της κοινής γυναίκας, παρουσίαζε/εμφάνιζε την ύψιστη ηθική ρυπαρότητα της ελευθεριότητας. Δεν είναι τυχαίο ότι οι γυναίκες που εμπορεύονταν το σώμα τους τον 19ο αιώνα αποκαλούνταν «ακόλαστες», ενώ στις αρχές του 20ού αιώνα καταγράφονταν ως «κοινές» (1878) και μετά ως «άσεμνες» (1922), καταλήγοντας το 1925 να καταγράφονται ως «ελευθέριας» (Βελλιανίτης, 1925, σελ. 10). Άφηναν, με αυτό τον τρόπο, την ίδια την ελευθερία να μετατρέπεται σε συμβολικό πεδίο ηθικού γκροτέσκου: «παλιοκόριτσο», «έκφυλη», «ελεύθερη», «υστερική», «λεσβία», «τριβάδα», «αυνανίστρια», «κομμουνίστρια», αφήνοντας στις παρυφές της φαντασίας το ανήθικο να θυμίζει την ελευθεριότητα και το χάος, αποδίδοντας κατά λέξη το πορτραίτο του νέου κοινωνικού κινδύνου, αυτού της κομμουνίστριας: «[...] Έίμαι σου λένε καμαρώνοντας, *κομμουνίστρια*.’ Και σου διηγούνται με το κεφάλι ψηλά τους έρωτας των και τις αρρώστιες των. Και μιλούν περιφρονητικά για

την *αστική ηθική* και τις προλήψεις της» (Κατσίγρα, ό.π., σελ. 101). Έτσι, όσο η έννοια της ελευθεριότητας συνδεόταν με το σώμα της κοινής γυναίκας: «Αφήνομεν δ' ότι και ιστορικώς είνε βεβαιωμένον, ότι οσάκις ελεύθερος εξαπελύθη εν Ελλάδι ο εταιρισμός, γενική επήλθεν έκλυσις των ηθών, ήτις ασφαλώς υπήρξεν η κυριωτέρα αιτία της παρακμής αυτής και της υποδουλώσεως» και αυτό συνδεόταν ηθικά με την κομμουνίστρια, η εξουσία μπορούσε εφ' εξής να χαρτογραφεί αριστοτεχνικά την εξουσία που καταπιέζει και αποκλείει κοινωνικά την πολιτικά αποκλίνοντα ως μια ανάλυση κοινωνικής υπεράσπισης (ανυπόγραφο, 1925c). Εξάλλου, την ίδια περίοδο, μια σειρά από διατάξεις εντοπίζονταν στους «ηθικώς υπολειπομένους μαθητάς», αναδύοντας το κύριο ζήτημα της εποχής που δεν ήταν άλλο από τη διαδικασία της «ενηλικίωσης», δηλαδή του ηθικού σωφρονισμού που αναλαμβάνει το ίδιο το κράτος να υλοποιήσει. (Τζανάκη, ό.π., σελ. 72-84· Χαρίση και Ηλιάδου-Τάσου και Αναστασίου, ό.π.) ή, όπως κατέληγε ο Ελευθέριος Βενιζέλος : «[...] Είμεθα σήμερον έθνος που επέρασε την παιδικήν ηλικίαν, συμπληρώνει την νεανικήν και αρχίζει να εισέρχεται εις την ανδρικήν [...]» (Ξιφαράς, 1995).

4. «Ο ΑΓΩΝΑΣ ΤΗΣ ΓΥΝΑΙΚΑΣ» ΓΙΑ ΗΘΙΚΗ ΕΞΥΓΙΑΝΣΗ

Ποτέ μέχρι τον Μεσοπόλεμο δεν φαίνεται να είχε χυθεί τόσο μελάνι για την υγιεινή της γενετήσιας αγωγής (για να χρησιμοποιήσουμε όρους της εποχής). Τα αφροδίσια νοσήματα, η ανδρική ομοφυλοφιλία, ο τριβαδισμός, ο αλκοολισμός, ο γυναικείος αυνανισμός, η γυναικεία πορνεία, έγιναν η βάση χιλιάδων σελίδων εγγραφής της μη κανονικότητας στην ανθρώπινη ζωή, ενώ η μόρφωση θα κατευθυνόταν στην ηθική συμμόρφωση γιατί, όπως εξηγούσε και η ίδια η Σβώλου, η γυναίκα όταν φεύγει από τον οικογενειακό κύκλο και εισάγεται στον δημόσιο, έχει να αντιμετωπίσει κύρια ερωτήματα όπως: «1) Ποια πρέπει να είναι η συμμετοχή της γυναίκας στην πολιτική

ζωή. 2) Το πρόβλημα της εργασίας της γυναίκας. 3) Το πρόβλημα της κοινωνικής ηθικής» (Σβώλου, 1924, σελ. 2-4· ανυπόγραφο, 1925e· ανυπόγραφο, 1925g· ανυπόγραφο, 1926b· ανυπόγραφο, 1926c). Τι είναι όμως «κοινωνική ηθική;» Είναι ένας τρόπος για να εισαχθούν στο πεδίο της ζωής τα στοιχεία που θεωρούνται ότι πρέπει να ζήσουν και εκείνα που πρέπει να πεθάνουν.

Έχουν μεσολαβήσει οι δημοσιεύσεις του Καρλ Φρίντριχ Όττο Βέστφαλ (Karl Friedrich Otto Westphal, 1833-1890), του Ρίχαρντ φον Κραφτ Έμπινγκ (Richard von Krafft-Ebbing, 1840-1902), του Έλις Χάβλοκ (Ellis Havelock, 1859-1939), του Σίγκμουντ Φρόυντ (1856-1939), του Βίλχελμ Ράιχ (1897-1957), με τις οποίες έμμεσα ή άμεσα το ελληνικό κοινό έρχεται σε επαφή (Τζανάκη, ό.π.). Επιπλέον, το 1914 εκδόθηκε στο Βερολίνο το βιβλίο του εβραίου ψυχιάτρου και σεξολόγου Μάγκνους Χίρσφελντ (Magnus Hirschfeld, 1868-1935) ο οποίος, μετά από εμπειρική έρευνα ανάμεσα σε 10.000 ανθρώπους, κατέληξε στη δημοσίευση με τίτλο *Η ομοφυλοφιλία στον άνδρα και στη γυναίκα (Die Homosexualität des Mannes und des Weibes)* και εισήγαγε μια θεωρία μέσα από την οποία η σεξολογία προσπάθησε να αθωώσει την πολλαπλότητα της ανθρώπινης σεξουαλικότητας, μιλώντας για το τρίτο φύλο, μια συζήτηση που είχε έντονα ξεκινήσει από την δεκαετία του 1860 (Aldrich, 2008). Ο ίδιος ο Χίρσφελντ ήταν αυτός ο οποίος εισήγαγε τον όρο «τραβεστί» (transvestit), με τον οποίο ήθελε δίπλα στις 64 τουλάχιστον διαφορετικές σεξουαλικές αποκλίσεις της ομοφυλοφιλίας, μέσα από ένα σύστημα που είχε δημιουργήσει ο ίδιος, να ορίσει αυτόν που στις μέρες μας θα ονομαζόταν transgender (διεμφυλικός) ή transsexual (διαφυλικός). Επίσης, ο ίδιος θα ιδρύσει το Ινστιτούτο Σεξολογίας (Institut für Sexualwissenschaft), έναν μη κερδοσκοπικό οργανισμό ο οποίος ιδρύθηκε στο Βερολίνο και λειτούργησε από το 1919 έως το 1933, με διευθυντή τον Χίρσφελντ και στόχο την ενημέρωση και τη θεραπεία (Oosterhuis, 1991· Steakley, 1975). Στα

ελληνικά γράμματα ο Χίρσφελντ εισάγεται από διάφορες έμμεσες αναφορές στο όνομα του, αλλά και έχοντας παρουσιάσει ο ίδιος το έργο του στο αθηναϊκό κοινό το 1932 (Vyras, 1997, σελ. 17-29). Από την άλλη, τα αγαπημένα θέματα της δραματουργικής διερεύνησης του Θεάτρου των Ιδεών αλλά και των δημοσιεύσεων από τη γυναικεία πένα της εποχής, αναδείκνυαν τη δίψα των ανθρώπων να επικεντρωθούν σε ζητήματα τα οποία σχετίζονταν άμεσα με τις ζωές τους · όλα αυτά αναδείκνυαν μια λογοτεχνία που έθετε ερωτήματα γύρω από τη δυνατότητα του ανθρώπινου αυτοκαθορισμού, ανατρέποντας στην ουσία την ανάλυση της ανθρώπινης φύσης ως κάτι εγκληματικό και επικίνδυνο σε συνθήκες ελευθερίας (Ντούνια, 2012, σελ. 64· Πεφάνης, 2003· Πεφάνης, 2007).

Η ακτινοβολία της Οκτωβριανής Επανάστασης τα επόμενα χρόνια έδωσε απλώς νέα ένταση στους πνευματικούς κύκλους. Οι μαρξιστικές εκδόσεις πολλαπλασιάστηκαν μαζί με τις δημοσιεύσεις γύρω από τη σχολή των πρωτοπόρων της σεξολογίας και, μολοντί αυτές οι δημοσιεύσεις δεν έθεταν το ζήτημα της πολιτισμικής κατασκευής της σεξουαλικότητας, εντούτοις αναδείκνυαν την ύπαρξη διαφορετικών σεξουαλικών εκφράσεων από τις κυρίαρχες δυτικές, διεκδικώντας κυρίαρχα την ανθρώπινη αυτονομία και τον αυτοπροσδιορισμό. Σε αυτή την όχθη, της αθώωσης της ανθρώπινης σεξουαλικότητας, την ανάγκη εισαγωγής του «τρίτου φύλου» και την αναγνώριση της δυνατότητας της ελευθεριότητας, όχι ως νοσολογία, εγγράφονται και τα ονόματα των Χίρσφελντ, Ράιχ και Χάβλοκ Έλινς, από το 1896 έως το 1936, σε μια περίοδο κατά την οποία, όπως έχει καταγραφεί στη διεθνή βιβλιογραφία, ανήκε η σχολή των πρωτοπόρων της σεξολογίας (Γιαννακόπουλος, 2006, σελ. 21). Μέσα σε αυτό το πλαίσιο θα αντιδράσει ο Δρακουλίδης αλλά και ο αστικός εγχώριος και διεθνής φεμινιστικός λόγος και οι εκπρόσωποί του στον ελληνικό χώρο στις «τερατώδεις» διαστάσεις της «ελευθεριότητας» της «ελευθέριας

γυναίκας» και θα τοποθετηθούν σε πλήρη αντίθεση με το κίνημα περί ελευθεριότητας των σχέσεων. Η ψυχανάλυση, από την άλλη, με τις εκδόσεις του Φρόυντ, υπαγόρευε ότι πρέπει ν' αμυνθούμε κατά της ελεύθερης ανθρώπινης φύσης, βλέποντας σε αυτήν τη βία. Ο πολιτισμός ήταν μια διαρκής πάλη ανάμεσα στο εγώ και στο υπερεγώ. Η εγκράτεια, η ανωτερότητα, ο αυτοέλεγχος, κύρια γνωρίσματα του πολιτισμένου ανθρώπου σύμφωνα με τη φροϋδική θεωρία, ήταν ο κανόνας για κάθε υγιή ενήλικα και ήταν αυτό που επαναλαμβανόταν από τον ιατρικό λόγο: «Η ηθική εγκράτεια είναι και δυνατή και ακίνδυνος· [...] παρουσιάζει ωφελείας πρωτίστης σημασίας τόσον από ηθικής όσον και από σωματικής υγείας» (Μωυσειδης, χ.χ., σελ. 8). Σε αυτό το πλαίσιο, η πορνεία αλλά και η ελευθεριότητα της ανθρώπινης φύσης μετατρέπονταν στο ολοκαύτωμα της πολιτισμένης ζωής και προσδιορίζονταν σε καίριο αίτημα μέσω «της κοινωνικής» ηθικής από τον φεμινιστικό λόγο της εποχής ως η υπεράσπιση της κοινωνίας ενάντια στους ηθικούς κινδύνους της «εκφυλισμένης ζωής»:

Από ηθικής επίσης και κοινωνικής απόψεως τα πορνεία, απλώς διά της ανοχής μόνον αυτών, αποτελούν σοβαρόν ηθικόν κίνδυνον διά τον λαόν. Αι χιλιάδες των γυναικών που ζουν χωρίς να εργάζονται αλλά μόνον από την προσφοράν του σώματος των, αποτελούν μέγιστον ηθικόν κίνδυνον διά το σύνολο των εργαζομένων γυναικών (ανυπόγραφο, 1925f, σελ. 3).

Υπό αυτή την έννοια, δεν ξαφνιάζει το γεγονός ότι απορρίφθηκε εξ αρχής στους φεμινιστικούς κόλπους της διεθνούς αλλά και της ελληνικής διανόησης η ιδέα ότι τα άτομα ως αυτόνομα υποκείμενα μπορούσαν να φτάσουν μέσω μιας μη ελεγχόμενης σεξουαλικής ενόρμησης σε βιώσιμη κοινωνική οργάνωση. Στα συμφραζόμενα μιας τέτοιας σκέψης, το ετερόφυλο μονογαμικό ζευγάρι και ο γάμος γίνονταν το υγιές πλαίσιο μιας ηθικής ενήλικης συμπεριφοράς για άνδρες και γυναίκες. Αυτή η λογική θα διαπρέψει όταν οι επιτροπές που δημιουργούνται στο

εσωτερικό των διεθνών συνεδρίων με θέμα την κοινωνική ηθική, στα οποία συμμετείχαν ο Σύνδεσμος για τα Δικαιώματα της Γυναίκας, ενώ αρχικά επικεντρώνονταν στις πολιτικές για τη διαχείριση της πείνας των παιδιών και των γυναικών, θα επικεντρωθούν, στη συνέχεια, στον προσδιορισμό της «κοινωνικής ηθικής» και της λήψης αναγκαίων μέτρων για την ηθική εξυγίανση των ευρωπαϊκών κοινωνιών. Ενδεικτικά, το Διεθνές Συνέδριο της Χριστιάνας το 1921 ανέφερε ως κοινωνική ηθική: «την αντιμετώπιση της πείνας και τα νόθα παιδιά», χωρίς όμως κάποια άλλη αναφορά είτε στη σεξουαλικότητα, είτε στα αφροδίσια νοσήματα (ανυπόγραφο, 1921, σελ. 8-9· ανυπόγραφο, 1923). Το 1923, χρονιά κατά την οποία πραγματοποιήθηκε το Γ' Διεθνές Συνέδριο Ηθικής Αγωγής στη Γενεύη με τη συμμετοχή διαφόρων ευρωπαϊκών χωρών καθώς και της Αυστραλίας και των Ηνωμένων Πολιτειών, η κοινωνική ηθική ταυτίστηκε με την κοινωνική αλληλεγγύη, την ενσωμάτωση σε μια πανανθρώπινη κοινότητα ανθρώπων κάθε φυλής, κάθε εθνικότητας και κάθε θρησκείας, όπου η ανύψωση της ηθικής αγωγής των νέων γενεών γινόταν μέσω της αναζήτησης στο «διεθνές πνεύμα, στη διδασκαλία της ιστορίας, στην αλληλεγγύη και στην εκπαίδευση», έτσι ώστε να προαχθούν οι αξίες. Μέσα σε αυτό το πλαίσιο, ο γάμος αναδείχθηκε ως η μόνη βιώσιμη δυνατότητα και στο Διεθνές Συνέδριο της Διεθνούς Ενώσεως για τη Γυναικεία Ψήφο το 1923, δίπλα στα αιτήματα της ψήφου, υποστηριζόταν:

Αναγνωρίζοντας το κακό που έφερε στην ανθρωπότητα το ανεύθυνο στις ελεύθερες σχέσεις μεταξύ των φύλων, [...] το Συνέδριο εκφράζει την ευχή, οι παιδαγωγοί όλων των εκπαιδευτικών βαθμίδων [...] να υποδείξουν στους εφήβους τους τρομερούς κινδύνους που συνοδεύουν τις παραβάσεις των ηθικών νόμων, καθώς και την ευθύνη που έχουν απέναντι της οικογένειας και καθώς και την ευθύνη που έχουν απέναντι της οικογένειας και της κοινωνίας (ανυπόγραφο, 1923^a, σελ. 11).

Είναι ακριβώς αυτή η εποχή στην οποία αναζητήθηκαν και τέθηκαν πλέον σε διεθνές επίπεδο τα όρια στην ανάγκη μιας διεθνούς διατύπωσης της έννοιας «ανήθικος» αλλά, στην πραγματικότητα, ταυτίζοντας την ελευθερία με το χάος. Έτσι, ακόμη και αν δεν υπήρξε μια κοινή διεθνής διατύπωση το 1925, όπως αναφέρει η Μαρία Σβώλου στο «Διεθνές Συνέδριο Ηθικής», για τη λέξη «άσεμνος», γιατί κάθε κράτος το αντιλαμβανόταν διαφορετικά, «στάθηκε αδύνατο να καθοριστή στη σύμβαση γιατί κάθε Κράτος αλλιώς την αντιλαμβάνεται» (Σβώλου, 1925b). Η ανηθικότητα, έναν αιώνα περίπου αφότου ο Μορέλ πρωτοδιατύπωσε την έννοια του εκφυλισμού, μπορούσε πλέον στα διεθνή συνέδρια να ορίζεται ως η οκνηρία, η υστερία, η ομοφυλοφιλία, η εγκληματικότητα, η ηθική παράνοια, ο αναρχισμός, ο κομμουνισμός, προσφέροντας για πρώτη φορά στην ανθρώπινη ιστορία τα ηθικά χαρακτηριστικά του υποκειμένου το οποίο πάσχει από αυτή την «εκφυλιστική πολιτική» ασθένεια, εισάγοντας εφ' εξής τα νέα κριτήρια κωδικοποίησης του εγκληματία για το αστικό κράτος, εντάσσοντας πλέον έναν ηθικό ρατσισμό στους κόλπους του που κατακερμάτιζε και διαχώριζε τη ζωή σε ελευθέρια και σωφρονισμένα ανελεύθερη, σε ηθική και ανήθικη, σε πολιτική και σε πολιτικά επικίνδυνη. Με αυτό τον τρόπο, όσο και αν οι δημοσιεύσεις της Ουράνη (ψευδώνυμο της Α. Θρύλου) προσπαθούσαν να απαξιώσουν την έννοια της ταυτότητας, η ταυτότητα του «Άλλου» εισέρχεται κεντρική στον πειθαρχικό λόγο του αστικού φεμινισμού :

[Ο φεμινισμός] ξέρει καλά πως ορισμένος ιδανικός ανθρώπινος τύπος δεν υπάρχει, πως ο όρος γυναίκα είναι ουτοπιστικός και άσκοπος, πως υπάρχουν γυναίκες όπως υπάρχουν κι άντρες, πως υπάρχουν άνθρωποι πολύμορφοι και διάφοροι αναμεταξύ τους, δημιουργήματα κάθε φορά της εποχής τους και του περιβάλλοντος τους [...]. (Θρύλος, 1925b).

Ο φεμινιστικός λόγος του Μεσοπολέμου, όπως εκφραζόταν από τον Σύνδεσμο για τα Δικαιώματα της Γυναίκας, θα οικειοποιηθεί θεμελιώδεις όψεις της νεωτερικότητας, προσδιορίζοντας μια συγκεκριμένη (μαζικά) ταυτότητα: γυναίκες, και υιοθετώντας τη φιλελεύθερη αντίληψη γύρω από το υποκείμενο και την έννοια της ελευθερίας και της ηθικότητας. Όψεις μιας περιχαρακωμένης ζωής, μέσα στην οποία η αδράνεια, η «ελευθεριότητα» και η αυτοδιάθεση του ανθρώπινου χρόνου και σώματος θα τεθούν στον αντίποδα του εγκρατούς, παραγωγικού και σώφρονα ενήλικα. Μέσα από τέτοιες μαζικές διδακτικές επιλύσεις θα δει το φως ο «νέος κοινωνικός άνδρας» και «η νέα κοινωνική γυναίκα», που καλούνται να υπακούσουν σε μία «ενιαία ηθική». Η γυναικεία μυθολογία, ανάμεσα στην κοκέτα, την ψεύτικη και την σώφρονα, εγκρατή γυναίκα, γινόταν η μεγαλειώδης αρένα της γυναικείας ανθρώπινης ψυχογένεσης, μέσα από τον φεμινιστικό λόγο και τα προοδευτικά κινήματα της εποχής (λχ. των δημοτικιστών) (Θρύλος, 1925c· Θρύλος, 1925a):

[...] Η Νέα Ζωή θέλει άτομα κι' όχι όργανα, άτομα παραγωγικά μέσα στην κοινωνία κι' όχι παράσιτα, θέλει Γυναίκες, Γυναίκες Δουλεύτρες και Μητέρες μ' επίγνωση της αποστολής τους που θα ξέρουν ν' αναθρέψουν το παιδί τους σ' 'Ανθρωπο και να το προστατέψουν ενάντια κάθε πρόληψης, γιατί θα του αρκεί πως έχει Μητέρα, Γυναίκες που θα μάθουν στους Άντρες την Αξία που περιφρονούν γιατί δεν την ξέρουν, ενός ισότιμου Συναγωνιστή και Συντρόφου. (Θρύλος, 1923).

4.1. Η «ελευθερία» γυνή είναι η νέα εγκληματούσα γυνή

Κοντολογίς, οι εξελίξεις τη συγκεκριμένη περίοδο είναι ταχύτατες για να εδραιωθεί η πειθαρχική εξουσία που θα ασκείται πλέον από το αστικό κράτος σε όλο τον

πληθυσμό, μέσω της επικουρίας της επιστήμης, στην εκμάθηση μιας «ενιαίας ηθικής» βαθιάς σεξιστικής. Σε αυτό το βήμα, η «ελευθεριότητα» της «κοινής γυναίκας» κωδικοποιείται ως εγκληματική και από αυτή την «ερμηνεία ηθικής» τα φεμινιστικά κινήματα στο Μεσοπόλεμο θα προσπαθήσουν να προωθήσουν καίρια αιτήματα, όπως το δικαίωμα ψήφου, τη νομοθετική εξίσωση με τους άνδρες και τη βελτίωση της θέσης τους στην ελληνική κοινωνία και πολιτική, όπως και την ηθικοποίηση της κοινωνίας, μέσω της συλλογικής συνείδησης του φύλου και της ηθικοποίησης της «νέας» γυναίκας. Από αυτήν ακριβώς τη συνείδηση, η κίνηση παραμένει ακόμη και για τα πιο ριζοσπαστικά φεμινιστικά κινήματα εγκλωβισμένη στις στοιχειώδεις ερμηνείες, οι οποίες ξεκινούσαν από «την ελεύθερη γυναίκα» ως «ανήθικη και εγκληματική», στο πλαίσιο της οποίας η νεωτερική ανδροκεντρική (νεο) φιλελεύθερη εξουσία με την επικουρία της επιστήμης συγκρότησαν μια αντι-ιστορία της ανθρώπινης ζωής, που τσακίζει τα ανθρώπινα δικαιώματα, και από την οποία προσπάθησαν να δώσουν μια ερμηνεία γύρω από την ελευθεριότητα, εγκλωβίζοντας τα επιχειρήματά τους στην υπαγωγή της ζωής στο «νεωτερικό υπερεγώ». Ο φεμινισμός του Μεσοπολέμου, παρά τους αδιαμφισβήτητους αγώνες των πρωταγωνιστριών του και την πάλη για διεύρυνση της δημοκρατίας, δυστυχώς ως κίνημα ενσωμάτωσε βαθιά τον πιο ασφυκτικό ηθικό έλεγχο ενός φαντασιακού «υπερεγώ» σε όλες τις πτυχές της ύπαρξης, καταπατώντας ακόμη και την ελευθερία που τόσο αγωνιωδώς διεκδίκησε μέσα από τις τερατώδεις διαστάσεις που είχε προσλάβει ο κίνδυνος της η «ελευθεριότητας».

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Ελληνόγλωσση

Ανυπόγραφο (1909). Η Στέινελ και η εγκληματούσα γυνή, *Νέον Πνεύμα*, 20 (Α), σελ. 329-330.

Ανυπόγραφο (1921). Εντυπώσεις από το Συνέδριον της Χριστιάνας, *Ελληνίς*, 1 (Α), 1921, σελ. 8-9.

Ανυπόγραφο (1923). Γ' Διεθνές Συνέδριον Ηθικής Αγωγής, *Ελληνίς*, 7 (3), σελ. 6-7.

Ανυπόγραφο (1923a). Αποφάσεις και ευχές του 9ου Συνεδρίου της Διεθνούς Ενώσεως για τη Γυναικεία Ψήφο. Ζητήματα Ηθικής, *Ο Αγώνας της Γυναίκας*, 1-2 (Α), σελ. 11.

Ανυπόγραφο. (1923b). Για τη σωματεμπορία, *Ο Αγώνας της Γυναίκας*, 9-10 (Α), σελ. 10.

Ανυπόγραφο. (1923c). Χρονικά του ΣΕΔΓ, *Ο Αγώνας της Γυναίκας*, 5 (Α), σελ. 7-9.

Ανυπόγραφο (1924). Το Συνέδριο για τη Σωματεμπορία, *Ο Αγώνας της Γυναίκας*, 15 (Β), σελ. 10.

Ανυπόγραφο (1925a). Το συνέδριο των εθνικών συμβουλίων στη Βάσιγκτον. Αποφάσεις που αφορούν την ισότητα απέναντι της ηθικής και τη σωματεμπορία των γυναικών, *Ο Αγώνας της Γυναίκας*, 23 (Β), σελ. 12.

Ανυπόγραφο (1925b). Ψήφος και Ηθικολογία, *Ο Αγώνας της Γυναίκας*, 142 (Α), σελ. 20.

Ανυπόγραφο (1925c). Σωματεμπορία και κρατικός διακανονισμός, *Ο Αγώνας της Γυναίκας*, 19 (Γ), σελ. 2-5.

Ανυπόγραφο (1925d). Ημέρα Δευτέρα. Ανακοινώσεις τμημάτων για τη δράση τους. Κοινωνική Ηθική, *Ο Αγώνας της Γυναίκας*, 27-28 (Γ), σελ. 8.

Ανυπόγραφο (1925e). Σύλλογος εναντίον της σωματεμπορίας, *Ο Αγώνας της Γυναίκας*, 18 (Α), σελ. 18.

- Ανυπόγραφο (1925f). Σωματεμπορία και κρατικός διακανονισμός, *Ο Αγώνας της Γυναίκας*, 19 (B), σελ. 2-4.
- Ανυπόγραφο (1925g). Σωματεμπορία και κρατικός διακανονισμός, *Ο Αγώνας της Γυναίκας*, 19 (B), σελ. 3-5.
- Ανυπόγραφο (1926a). Σωματεμπορία και Κρατικός Διακανονισμός. Η Επιτροπή για την ίση ηθική και κατά της σωματεμπορίας γυναικών και παιδιών, *Ο Αγώνας της Γυναίκας*, 33 (Γ), σελ. 11-12.
- Ανυπόγραφο (1926b). Το X διεθνές συνέδριο της διεθνούς ένωσης για τη γυναικεία ψήφο. Η επιτροπή για την ίση ηθική και κατά της σωματεμπορίας γυναικών και παιδιών, *Ο Αγώνας της Γυναίκας*, 33-34 (Γ), σελ. 11-12.
- Ανυπόγραφο. (1926c). Η Επιτροπή για την ίση ηθική και κατά της σωματεμπορίας γυναικών και παιδιών, *Ο Αγώνας της Γυναίκας*, 32 (Γ), σελ. 33-34.
- Ανυπόγραφο (1928). Για τον κρατικό διακανονισμό της Ανηθικότητας. Το υπόμνημα του Σ.Δ.Γ., *Ο Αγώνας της Γυναίκας*, 78-79 (Ε), σελ.8.
- Αποστολίδου, Β. (1925). Προς το Ε.Σ.Ε. ζητήματα κοινωνικής ηθικής, *Ελληνίς*, 3 (Γ), 1925, σελ. 2-4.
- Βελλιανίτης, Θ. (1925). Σωματεμπορία και Κρατικός Διακανονισμός, *Ο Αγώνας της Γυναίκας*, 17-18 (B), σελ. 10-12.
- Bourdieu, P. (2007). Η Ανδρική κυριαρχία (μτφρ.: Ε. Γιαννοπούλου, πρόλ.: Ν. Παναγιωτόπουλος), Αθήνα: Πατάκης.
- Γαϊτάνου – Γιαννού, Α. (1931). Ο Νέος Αστικός Κώδιξ ως προς την Γυναίκα, *Ελληνίς*, 1 (ΙΑ), σελ. 7.
- Γιαννακόπουλος, Κ. (2006). *Σεξουαλικότητα. Θεωρίες και πολιτικές της ανθρωπολογίας*. Αθήνα: Αλεξάνδρεια.
- Γκίκας, Α. (2013). Η αντιμετώπιση του ΚΚΕ από το αστικό κράτος, *Κομμουνιστική*

Επιθεώρησις, 6 (2013). Διαθέσιμο στον ιστότοπο: <https://www.komep.gr/2013-teychos-6/h-antimetopish-toy-kke-apo-to-astiko-kratos-1918-1936>

Δασκαλάκης, Γ. (1934). *Η Θεωρία των οικονομικών κρίσεων*. Αθήνα.

Δρακουλίδης, Ν. (1929). *Ιστορική και κοινωνική επισκόπησης της πορνείας: (Από διεθνούς και ελληνικής απόψεως)*. Αθήνα: Βιβλιακά καταστήματα Γεωργίου Η. Καλέργη.

Θεοδωροπούλου, Α. (1923a). Η ομιλία της κ. Αύρας Θεοδωροπούλου στο Συνέδριο του Βουκουρεστίου, *Ο Αγώνας της Γυναίκας*, 5 (Α), σελ. 8.

Θεοδωροπούλου, Α. (1923b). Από το γυναικείο Συνέδριο της Ρώμης. Ευχές και αποφάσεις, *Ο Αγώνας της Γυναίκας*, 1-2 (Α), σελ. 2-4.

Θεοδωροπούλου, Α. (1923c). Σύνδεσμος Ελληνίδων υπέρ των Δικαιωμάτων της Γυναικός. Λογοδοσία του 1922, *Ο Αγώνας της Γυναίκας*, 1-2 (Α), σελ.13-15.

Θεοδωροπούλου, Α. (1928). Για τον κρατικό Διακανονισμό της Ανηθικότητας. Το Υπόμνημα του Σ.Δ.Γ, *Ο Αγώνας της Γυναίκας*, 142 (Α), σελ. 81.

Θεοδωροπούλου, Α. (1930). Διπλή ηθική, *Ο Αγώνας της Γυναίκας*, 142 (Α), σελ. 115.

Θεοδώρου, Β. και Καρακατσάνη, Δ. (2010), *Υγιεινής παραγγέλματα. Ιατρική επίβλεψη και κοινωνική πρόνοια*. Αθήνα: Διόνικος.

Θρύλος, Α. (1923). Γυναίκες, *Ο Αγώνας της Γυναίκας*, 1-2 (Α), σελ. 3.

Θρύλος, Α. (1925). Βιβλιοκρισία. Γυναίκα και πολιτική. Αθηνάς Γαιτάννου-Γιαννού, *Ο Αγώνας της Γυναίκας*, 17 (Β), σελ. 7.

Θρύλος, Α. (1925b). Φεμινιστικές ομιλίες, *Ο Αγώνας της Γυναίκας*, 17 (Β), σελ.10.

Θρύλος, Α. (1925c), Ο αγώνας της γυναίκας κι' ο δημοτικισμός, *Ο Αγώνας της Γυναίκας*, 16 (1925). Διαθέσιμο στον ιστότοπο: <http://www.genderpanteion.gr/gr/pdfiles/clp10319.pdf>

Foucault, M. (1978). *Ιστορία της σεξουαλικότητας. Η Δίψα της γνώσης*. (μτφρ.: Γ.

- Ροζάκη, επιμ.: Γ. Κρητικός). Αθήνα: Κέδρος.
- Foucault, M. (2012). *Οι μη κανονικοί. Παραδόσεις στο Κολέγιο της Γαλλίας, 1974-1975* (μτφρ.: Σ. Σιαμανδούρας). Αθήνα: Εστία.
- Foucault, M. (2012). *Η γέννηση της βιοπολιτικής. Παραδόσεις στο Κολλέγιο της Γαλλίας (1978-1979)*. Αθήνα: Πλέθρον.
- Foucault, M. (2012). *Η γέννηση της Κλινικής*. Αθήνα: Νήσος.
- Foucault, M. (2015). *Υποκειμενικότητα και αλήθεια. Παραδόσεις στο κολλέγιο της Γαλλίας*. Αθήνα: Πλέθρον.
- Καζαντζάκη, Γ. (1924). Η Γυναίκα Εγκληματίας, *Ο Αγώνας της Γυναίκας*, 16 (Β), σελ. 12.
- Καλλικωβάς, Α. και Ποταμιανός, Δ. (1899), *Ιατροδικαστική*. Εν Αθήναις: Έκτου Βιβλιοεκδοτικού Καταστήματος Αναστασίου Δ. Φεξή.
- Κατσογιάννη, Κ. (1923). Για την κατάργηση της σωματεμπορίας, *Ο Αγώνας της Γυναίκας*, 6 (Α), σελ. 5.
- Κατσίγρα, Α. (1935). *Γενετήσια Αγωγή. Έρωτας-Γάμος*. Αθήνα: Εκδότης Ιωάννης Δ. Κολλάρος, βιβλιοπωλείον της Εστίας.
- Κεφαλληνού, Ν. (2017). Το 'ιδιώνυμο' και το εργατικό κίνημα. *Το Περιοδικό «για τη διατάραξη της κοινής ησυχίας»*. Διαθέσιμο στον ιστότοπο: http://www.toperiodiko.gr/to-ιδιώνυμο-και-το-εργατικό-κίνημα/#.Wfimh62tI_M.
- Κοκκάλα, Β. (2012). Η 'εγκληματούσα γυνή': Η συγκρότηση του έμφυλου υποκειμένου από τους επιστημονικούς λόγους για το έγκλημα στην Ελλάδα 1900-1940: διπλωματική εργασία [μεταπτυχιακή]. Μυτιλήνη: Πανεπιστήμιο Αιγαίου. Τμήμα Κοινωνικής Ανθρωπολογίας και Ιστορίας.
- Κορασίδου, Μ. (2002). *Όταν η αρρώστια απειλεί. Επιτήρηση και έλεγχος της υγείας του πληθυσμού στην Ελλάδα του 19ου αιώνα*. Αθήνα: Τυπωθήτω.

- Λάζος, Γ. (2001). *Πορνεία και Διεθνής Σωματεμπορία στη Σύγχρονη Ελλάδα*, Αθήνα: Εκδόσεις Καστανιώτη.
- Λέκκα, Β. (2012). *Ιστορία και Θεωρία της Ψυχιατρικής*. Αθήνα: Futura.
- Mazower, M. (2011). *Σκοτεινή ήπειρος. Ο ευρωπαϊκός εικοστός αιώνας*. Αθήνα: Αλεξάνδρεια.
- Μάνου, Ο. (1928). Η γυναικεία εγκληματικότητα. Ομιλία της δεσποινίδος Όλιας Μάνου, *Ο Αγώνας της Γυναίκας*, 142 (Α), σελ. 83.
- Μουσειδης, Μ. (χχ). *Εγκράτεια-Γάμος*, Αθήνα: Αλεξάνδρεια.
- Ντουνιά, Χ. (2012). «Η δεκαετία του 1920. Από την ποίηση της παρακμής στην κοινωνική αμφισβήτηση» στο Καστρινάκη, Α., Πολίτης, Α. και Τζόβας, Δ. (επιμ.). (2011). *Για μια Ιστορία της Ελληνικής Λογοτεχνίας του 20ου αιώνα. Προτάσεις ανασυγκρότησης. Θέματα και Ρεύματα*, Τμήμα Φιλολογίας Πανεπιστημίου Κρήτης: Μουσείο Μπενάκη.
- Μπενβενίτσε, Ρ. (1994). *Η ποινική καταστολή της νεανικής εγκληματικότητας τον 19ο αιώνα (1833-1911)*. Αθήνα-Κομοτηνή: Σάκκουλας.
- Ντούτσης, Δ. (2008). Η σχολική υγιεινή στην Ελλάδα. Αδημοσίευτη διδακτορική διατριβή. Πανεπιστήμιο Ιωαννίνων. Διαθέσιμο στον ιστότοπο: <http://hdl.handle.net/10442/hedi/21491> [πρόσβαση 20 Μαΐου 2016].
- Πάπαρη, Κ. (2017). *Ελληνικότητα και αστική διάνοηση στον Μεσοπόλεμο. Το πολιτικό πρόγραμμα των Π. Κανελλοπούλου, Ι. Θεοδωρακοπούλου και Κ. Τσάτσου*, Αθήνα: Ασίνη.
- Πεφάνης, Γ. (2003). *Τοπία της δραματικής γραφής. 15 μελετήματα για το Ελληνικό Θέατρο*. Αθήνα: Ίδρυμα Κώστα και Ελένης Ουράνη.
- Πεφάνης, Γ. (2008). «Εργαστήριο Θεατρολογικής Έρευνας και Τεκμηρίωσης. Έρευνα και σύνταξη βιβλιογραφίας της ελληνικής θεατρολογίας (1900-2005). Πηγές και

επιστημονικές μελέτες. Το νεοελληνικό θέατρο 1900-1950. Γενική ιστορία - δραματουργία. Βιβλιογραφία αυτοτελών εκδόσεων και άρθρων σε τόμους (2007)». *Παράβασις. Επιστημονικό Δελτίο Τμήματος Θεατρικών Σπουδών του Πανεπιστημίου Αθηνών*. Διαθέσιμο στον ιστότοπο: <https://www.academia.edu/17138579/> [πρόσβαση 16 Οκτωβρίου 2015].

Ξιφαράς, Δ. (1995), Η ελληνική Εθνικιστική Ιδεολογία στο Μεσοπόλεμο, *Θέσεις*, 53, Οκτώβριος-Δεκέμβριος 1995. Διαθέσιμο στον ιστότοπο: http://www.theseis.com/index.php?option=com_content&task=view&id=516&Itemid=29 [πρόσβαση 25.05.2017].

Παναγιωτάτου, Α. (1925). Κοινωνιολογικά σκέψεις από την κοινωνιολογικήν υγιεινήν. *Ελληνίς*, (Ε), σελ. 202-204.

Σαββάκης, Μ. (2009). Νεωτερικότητα και ιατρική επιστήμη. Η ανάδυση μιας νέας κανονικότητας. *Νέοι, Έγκλημα και Κοινωνία*, 8-24. Διαθέσιμο στον ιστότοπο: www.academia.edu

Σαλίμπα, Ζ. (2002). *Γυναίκες εργάτριες στην ελληνική βιομηχανία και στη βιοτεχνία (1870-1922)*. Αθήνα: Ιστορικό Αρχείο Ελληνικής Νεολαίας.

Σβώλου, Μ. (1925b). Η σωματεμπορία γυναικών και παιδιών και η κοινωνία των Εθνών, *Ο Αγώνας της Γυναίκας*, 17 (Β), σελ. 2-4.

Σβώλου, Μ. (1925a). Η γυναικεία εσπερινή σχολή υπαλλήλων. Η ομιλία της Μαρίας Σβώλου, *Ο Αγώνας της Γυναίκας*, 25 (Β), σελ. 2-4.

Σβώλου, Μ. (1924) Η Θέση του φεμινισμού στην Ελλάδα. Γ, *Ο Αγώνας της Γυναίκας*, 12 (1924), σελ. 2-4.

Τερέντσιο, Γ. (1989). «Το διακανονιστικό σύστημα στην Ελλάδα (πορνεία)», *Ο Αγώνας της Γυναίκας*, 1989 (24). Διαθέσιμο στον ιστότοπο: <http://www.genderpanteion.gr/gr/pdfiles/clp14305.pdf>.

Τζανάκη, Δ. (2016). *Ιστορία της (μη)κανονικότητας. Εισαγωγή στην ιστορία του εκθλητισμού, της υστερίας, του αυνανισμού, της ομοφυλοφιλίας και της πορνείας στον Μεσοπόλεμο*. Αθήνα: Ασίνη.

Τζίτζικος, Α. (2014). Κρατικός έλεγχος και κανονιστικοί λόγοι για την πορνεία και τα αφροδίσια νοσήματα στην Ελλάδα των αρχών του 20ού αιώνα: διπλωματική εργασία [μεταπτυχιακή]. Πανεπιστήμιο Κρήτης: Τμήμα Ιστορίας και Αρχαιολογίας.

Fournier Alfred. (1906). Διά τους υιούς μας όταν θα είνε δεκαοκταετείς. (μτφρ.: Χρ. Περιστερή), Αθήνα: εκ του τυπογραφείου Αριστομένου Ζ. Διαλησμά.

Φραγκούδης, Γ. (1895). Περί φυλακών και φυλακισμένων εν Ευρώπη και εν Ελλάδι, Αθήνα, 1895. Διαθέσιμο στον ιστότοπο: <http://anemi.lib.uoc.gr>. (πρόσβαση, 10/01/2015).

Χαρίση, Α. - Ηλιάδου-Τάχου, Σ.- Αναστασίου, Δ. (2015). Οι απαρχές της εκπαίδευσης των ατόμων με ειδικές ανάγκες στην Ελλάδα στις πρώτες δεκαετίες του 20ού αιώνα. Ο ρόλος της παιδολογίας και του Λαμπαδάριου. Παιδαγωγικό Τμήμα Δημοτικής Εκπαίδευσης. Πανεπιστήμιο Δυτικής Μακεδονίας.

Χαριτάκη, Κ. (1928), Κοινωνικά Ζητήματα. Κοινωνικής Υγιεινής. *Ελληνίς*, 8-9 (12), σελ. 259-261.

Ξενόγλωσση

Aldrich, R. (2008). *Colonialism and Homosexuality*. London: Routledge.

Harris, R. (1989). *Murders and Madness*. Oxford: Oxford University Press.

Jang, G. (2009). *The Sexual Politics of the Interwar Era Global Governance: Historicizing the Women's Transnational Movement with (in) the League of Nations, 1919-1940*. Διδακτορική διατριβή, Worcester, Massachusetts: Clark University. Διαθέσιμη και στον ιστότοπο: <https://books.google.gr/books?id>.

- Jones D. W. (2017). Moral insanity and psychological disorder: the hybrid roots of psychiatry. *Hist Psychiatry*, 28 (3), pp. 263-279.
- Lombroso, C. and Ferrero, G. (1895). *The Female Offender*. Νέα Υόρκη: D. Appleton.
 Διαθέσιμο στον ιστότοπο: <http://www.archive.org/details/femaleoffender00lomb>
 (μερική μετάφραση του: Lombroso C., Ferrero, G., *La Donna Delinquente: la prostituta e la donna normale*, Roux and Co, Τορίνο και Ρώμη 1893. Διαθέσιμο στον ιστότοπο: <http://www.archive.org/details/ladonnadelinque00lombgoog> [τελευταία πρόσβαση 10 Φεβρουαρίου 2016])
- Oosterhuis, H. (ed.) (1991). *Homosexuality and Male Bonding in Pre-Nazi Germany: The Youth Movement, the Gay Movement, and Male Bonding Before Hitler's Rise: Original Transcripts from Der Eigene, the First Gay Journal in the World*. London: Routledge.
- Steakley, J. (1975). *The early homosexual emancipation movement in Germany*. New York: Arno Press.
- Vyras, P. (1997). Magnus Hirschfeld in Greece. *Journal of Homosexuality*, 34 (1), pp. 17-29.